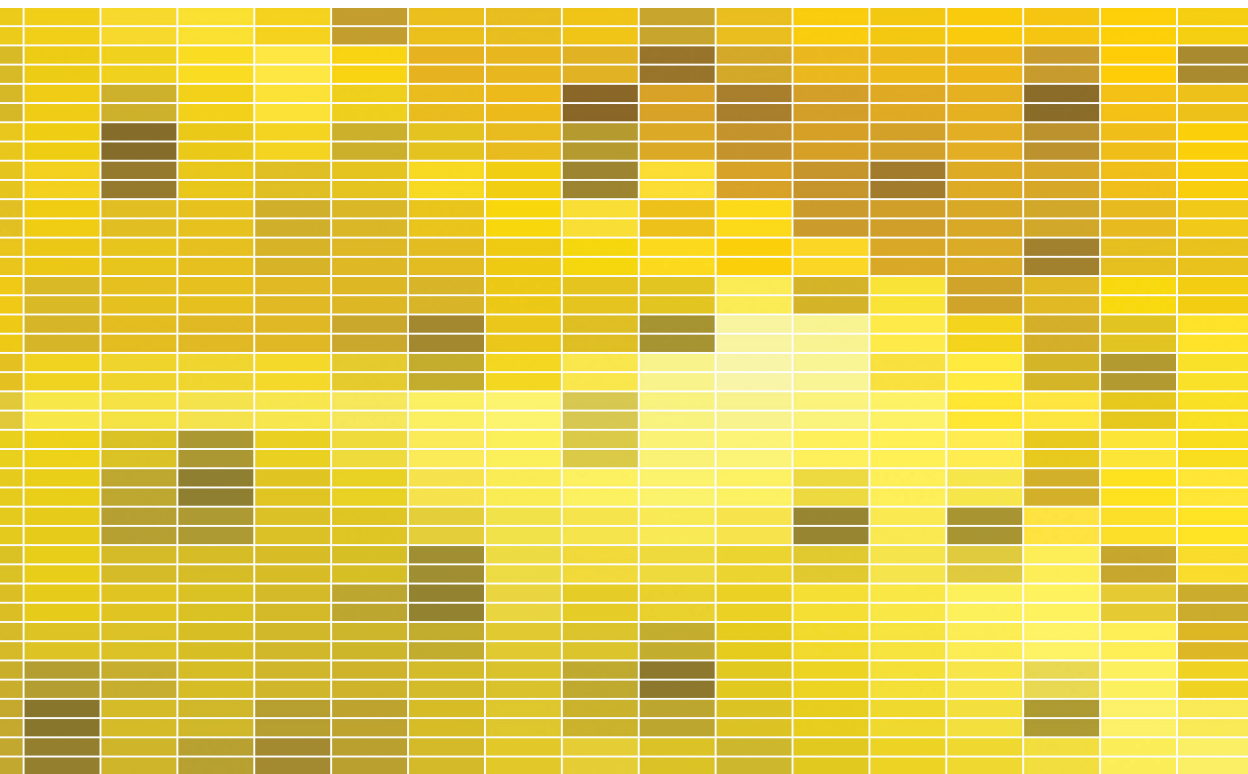

Bijela knjiga o međukulturnom dijalogu »Živimo zajedno jednaki u dostojanstvu«

NAKLADNIK

Agencija za odgoj i obrazovanje
Donje Svetice 38, 10000 Zagreb
www.azoo.hr

ZA NAKLADNIKA

Vinko Filipović, prof.

UREDNIK

Miroslav Mićanović

KNJIGU PRIREDILA

Nevenka Lončarić-Jelačić, prof.

OBLIKOVANJE I SLOG

KaramanDesign
www.karaman-design.com

TISAK

Teovizija d.o.o.

CIP zapis dostupan u računalnome katalogu
Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu
pod brojem 788057

IZVORNIK

White Paper on Intercultural Dialogue
“Living Together As Equals in Dignity”
Council of Europe, F-67075 Strasbourg Cedex
www.coe.int/dialogue

Dokument *Bijela knjiga o međukulturnom dijalogu* (»Živimo zajedno jednaki u dostojanstvu«) usvojili su ministri vanjskih poslova na 118. ministarskoj sjednici Vijeća Europe (Strasbourg, 7. svibnja 2008)

© 2011. Agencija za odgoj i obrazovanje, prijevod na hrvatski jezik

© 2008. Vijeće Europe, izdanje na engleskom i francuskom jeziku

Ovaj prijevod *Bijele knjige o međukulturnom dijalogu* objavljen je uz suglasnost Vijeća Europe i za njega odgovara nakladnik.

Bijela knjiga o međukulturnom dijalogu »Živimo zajedno jednaki u dostojanstvu«

Agencija za odgoj i obrazovanje

Zagreb, 2011.

Sadržaj

Dijalog – ključ europske budućnosti	7
--	---

1. Uvod

1.1. Vijeće Europe i međukulturni dijalog	11
1.2. Postupak pisanja »Bijele knjige«	11
1.3. Ključni problemi	13
1.4. Osnovna terminologija	14

2. Prihvatanje kulturne raznolikosti

2.1. Pluralizam, tolerancija i međukulturni dijalog.	19
2.2. Jednakost ljudskog dostojanstva	20
2.3. Standardi i sredstva: postignuća Vijeća Europe u prethodnih pet desetljeća	20
2.4. Rizici nedijaloga	22

3. Idejni okvir

3.1. Ideja međukulturnog dijaloga.	27
3.2. Izgradnja identiteta u multikulturnom okruženju	28
3.3. Prijašnji pristupi kulturnoj raznolikosti	28
3.4. Preduvjeti za međukulturni dijalog.	30
3.4.1. Ljudska prava, demokracija i vladavina prava	30
3.4.2. Jednako dostojanstvo i uzajamno poštovanje.	31
3.4.3. Rodna ravnopravnost	31
3.4.4. Prevladavanje barijera koje sprečavaju međukulturni dijalog.	32
3.5. Vjerska dimenzija	33

4. Pet političkih smjernica za promicanje međukulturnog dijaloga

4.1. Demokratsko upravljanje kulturnom raznolikošću.	39
4.1.1. Politička kultura koja vrednuje raznolikost	39
4.1.2. Ljudska prava i temeljne slobode.	40

4.1.3. Od jednake prilike za sve do jednakog uživanja pravâ.	41
4.2. Demokratsko građanstvo i sudjelovanje	42
4.3. Usvajanje i prenošenje međukulturnih kompetencija	43
4.3.1 Ključna područja kompetencija: demokratsko građanstvo, jezik, povijest	44
4.3.2 Osnovno i srednje obrazovanje	45
4.3.3 Visoko obrazovanje i istraživanje	46
4.3.4 Neformalno i informalno učenje	47
4.3.5 Uloga prosvjetnih djelatnika	47
4.3.6 Obiteljsko okruženje	48
4.4. Prostor za međukulturni dijalog	48
4.5. Međukulturni dijalog u međunarodnim odnosima	51
5. Preporuke i politička orijentacija za buduće djelovanje: zajednička odgovornost ključnih aktera	
5.1. Demokratsko upravljanje kulturnom raznolikošću.	55
5.2. Demokratsko građanstvo i sudjelovanje	60
5.3. Učenje i poučavanje međukulturne kompetencije	62
5.4. Prostor za međukulturni dijalog	66
5.5. Međukulturni dijalog u međunarodnim odnosima	68
Put pred nama.	71
6. Prilozi	
Izabrane konvencije i povelje Vijeća Europe relevantne za međukulturni dijalog	75
Deklaracije sa sastanaka na vrhu, ministarskih konferencija i Odbora ministara	76
Preporuke Odbora ministara	77
Preporuke i rezolucije Parlamentarne skupštine Vijeća Europe.	81
Preporuke i deklaracije Europske komisije protiv rasizma i netolerancije (ECRI)	83
Popis kratica	84

Dijalog – ključ europske budućnosti

Demokratsko upravljanje europskom sve većom kulturnom raznolikošću, koja je ukorijenjena u povijesti ovog kontinenta i postaje sve veća uslijed procesa globalizacije, postalo je prioritet tijekom nekoliko prethodnih godina. Kako reagirati na raznolikost? Koja je naša vizija budućeg društva? Je li to društvo u kojem postoje zatvorene zajednice i u kojem, u najboljem slučaju, koegzistiraju većinske i manjinske grupe s različitim pravima i obvezama, a koje povezuju obostrano neznanje i stereotipi? Ili je to jedno otvoreno društvo puno života u kojem nema diskriminacije, od kojeg svi imamo koristi, i koje u potpunosti uključuje sve svoje stanovnike i u potpunosti poštuje njihova ljudska prava? Vijeće Europe vjeruje da poštivanje i promicanje kulturne raznolikosti na osnovi vrijednosti na kojima je ova organizacija zasnovana osnovni su preduvjeti za razvoj društava u čijoj je osnovi solidarnost.

Bijela knjiga o međukulturnom dijalogu jasno stavlja do znanja u ime vlada 47 država članica Vijeća Europe da naša zajednička budućnost ovisi o našoj sposobnosti da zaštitimo i razvijamo ljudska prava, kao što je navedeno u Europskoj konvenciji o ljudskim pravima, demokraciji i vladavini prava, i da promičemo obostrano razumijevanje. *Bijela knjiga* objašnjava da je međukulturni pristup model za upravljanje kulturnom raznolikošću koji je okrenut budućnosti. Taj model predlaže koncepciju koja se zasniva na ljudskom dostojanstvu pojedinca, ali počiva na čovječnosti i životu svih nas. Ako postoji nekakav europski identitet koji treba ostvariti, u njegovoj osnovi trebaju biti zajedničke osnovne vrijednosti, poštivanje zajedničkog naslijeđa, kulturne raznolikosti i uvažavanje dostojanstva svakog pojedinca.

U ovom smislu međukulturni dijalog treba imati važnu ulogu. On treba spriječiti etničke, vjerske, jezične i kulturne podjele. Omogućava nam da zajedno krenemo naprijed, da na konstruktivan i demokratski način pridemo različitim identitetima na osnovi univerzalnih vrijednosti koje dijelimo.

Međukulturni dijalog može uspjeti samo ako su svi preduvjeti ispunjeni. *Bijela knjiga* ističe da radi unapređenja međukulturnog dijaloga treba na različite načine prilagoditi demokratsko upravljanje kulturnom raznolikošću; treba osnažiti demokratsko građanstvo i sudjelovanje; treba predavati i usvajati međukulturna znanja; kreirati i proširiti prostor za međukulturni dijalog i taj dijalog podići na međunarodnu razinu.

Bijela knjiga sazdana je na čvrstim temeljima pravne stečevine Vijeća Europe. Tijekom njezina nastajanja uzet je u obzir bogat materijal s

konzultacija održanih 2007. godine sa zainteresiranima, između ostalih i partnerima iz izvaneuropskih regija. U tom smislu ona je na mnogo načina proizvod demokratskog odlučivanja koji se nalazi u srcu samog međukulturnog dijaloga.

Bijela knjiga je odgovor na sve veću potrebu da se pojasni kako međukulturni dijalog može pomoći da se cijeni raznolikost, a istodobno podržava socijalna kohezija. Ona je način da se kreatorima politike osigura idejni okvir i vodič, kojim će se služiti i ljudi iz prakse. Međutim, međukulturni dijalog ne može se zakonski propisati. On mora zadržati svoj karakter otvorenog poziva da se primijene osnovna načela koja sadrži ovaj dokument, da se prilagode različite preporuke koje se ovdje nalaze i da se pridonese tekućoj raspravi o budućoj organizaciji jednog društva.

Vijeće Europe duboko je uvjereni da na svima nama leži odgovornost da stvorimo društvo u kojem ćemo svi živjeti zajedno kao jednaki u dostojanstvu.

1

Uvod

1.1. Vijeće Europe i međukulturni dijalog

Promicanje međukulturnog dijaloga pridonosi temeljnom cilju Vijeća Europe – zaštiti i promicanju ljudskih prava, demokracije i vladavine prava. *Prvi sastanak na vrhu* šefova država i vlada država članica (1993) na kojem se potvrdilo da je kulturna raznolikost osobina bogatoga europskog naslijeđa i da je tolerancija garancija za otvoreno društvo, doveo je do izrade nacрта Konvencije za zaštitu nacionalnih manjina (1995), osnivanje Europske komisije za borbu protiv rasizma i nesnošljivosti i lansiranje Kampanje mladeži Europe protiv rasizma, antisemitizma, ksenofobije i nesnošljivosti (»Svi različiti – svi jednaki«).

Na *Trećem sastanku na vrhu* šefova država i vlada (2005) međukulturni dijalog (i u vjerskom kontekstu) definiran je kao način promicanja svijesti, razumijevanja, pomirenja i tolerancije, kao i sprečavanja konflikata i postizanja čvrste integracije i kohezije u jednom društvu. Ovo je navedeno u »Farskoj deklaraciji o strategiji Vijeća Europe za međukulturni dijalog« koju su usvojili ministri za kulturu kasnije te iste godine, čime je započela priprema *Bijele knjige o međukulturnom dijalogu*.

1.2. Postupak pisanja »Bijele knjige«

Odbor ministara na sastanku u svibnju 2006. godine dogovorio se da će u *Bijeloj knjizi o međukulturnom dijalogu* biti navedeno kako se ubrzano promiče međukulturni dijalog u jednom društvu i među europskim društvima, kao i dijalog između Europe i njezinih susjeda. Ona također treba biti vodič za stvaranje analitičkih i metodoloških standarda i alata. *Bijela knjiga* namijenjena je kreatorima politike, administraciji, obrazovnim radnicima, medijima, organizacijama koje se bave građanskim (civilnim) društvom, zajednicama emigranata, vjerskim zajednicama, organizacijama mladih i socijalnim partnerima.

Nakon odluke Odbora ministara uslijedile su opsežne konzultacije o međukulturnom dijalogu u razdoblju između siječnja i lipnja 2007. One su, između ostalog, uključile sve nadležne upravne odbore, članove Parlamentarne skupštine i Kongresa lokalnih i regionalnih vlasti, kao i sva ostala tijela Vijeća Europe kao što su Europska komisija za borbu protiv rasizma i nesnošljivosti (ECRI), Europski Odbor za socijalna prava, Radnu grupu na visokoj razini za socijalnu koheziju i povjerenika za ljudska prava. Sve države članice, članovi Parlamentarne skupštine i Kongres lokalnih i regionalnih vlasti dobili su upitnike, kao

i predstavnici vjerskih zajednica, emigrantskih zajednica, kulturnih i drugih nevladinih organizacija. Tajništvo Vijeća Europe organiziralo je (odnosno suorganiziralo) događaje s nevladinim organizacijama emigranata, žena, mladih, novinara i medija, kao i s institucijama. Početni nacrt dali smo odabranim zainteresiranim stranama da pažljivo pročitaju i iznesu povratnu informaciju na za to određenim sastancima¹ i neformalnoj Regionalnoj konferenciji ministara za kulturu².

Sve strane pokazale su veliko zanimanje tijekom ovog procesa, a Vijeće Europe duguje veliku zahvalnost svima koji su dali velikodušan doprinos ovoj raspravi. Konzultacije su pokazale da je Vijeće Europe, zbog načina na koji je ustanovljeno i svog bogatog iskustva, s pravom izabrano da pravovremeno pokrene ovu inicijativu. Dobili smo mnoštvo prijedloga o samom sadržaju *Bijele knjige*.

Ono što je slijedilo izgrađeno je na čvrstim temeljima pravnih tekovina Vijeća Europe, konkretno na Europskoj konvenciji o ljudskim pravima i ostalim temeljnim standardima. Uzet je u obzir i opsežan materijal nastao tijekom konzultacija. U tom smislu, *Bijela knjiga* je proizvod demokratskog odlučivanja koje samo po sebi čini srž međukulturnog dijaloga. Radi lakšeg čitanja i imajući u vidu da je mnoge njezine dijelove načinilo nekoliko organizacija, dokument ne navodi tko je od konzultanata dao određene ideje.

Veliki broj dokumenata koji se vezuju za proces nastanka *Bijele knjige* dostupan je na web-stranici Vijeća Europe, kao i u pratećim publikacijama. Između ostalog, to su analize odgovora na upitnik o međukulturnom dijalogu dobivenih od država članica, nevladinih organizacija, vjerskih zajednica i monografije o različitim aspektima međukulturnog dijaloga (obrazovanje, mediji), kao i sve u vezi s konkretnim zainteresiranim osobama (mladež, imigranti). Dodatna dokumentacija – koja među ostalim uključuje »Najčešća pitanja« i materijal iz tiska – dostupna je u tiskanom obliku i na internetskim stranicama.

¹ U Strasbourgu, Stockholmu i Moskvi (u razdoblju od rujna do listopada 2007).

² U Beogradu, 8-9. studenog 2007.

1.3. Ključni problemi

Jedna od stalnih tema na konzultacijama bila je da *stari pristupi upravljanju kulturnom raznolikošću više nisu prikladni* za društva u kojima postoji visok stupanj takve raznolikosti koji je u stalnom porastu. Odgovori koje su države članice poslale na upitnik otkrili su uvjerenje da ono što je do nedavno bio preporučeni politički pristup, koji se u najkraćem može nazvati »multikulturalizam«, više nije svrsishodan. S druge strane, činilo se da ne postoji želja da se vrati ranijoj tezi o asimilaciji. Da bi se dobilo inkluzivno društvo, bio je potreban novi pristup, a međukulturni dijalog je put koji treba slijediti.

Ipak, bilo je uočljivo da to nije najjasnije definirana fraza. Ispitanici su pozvani da u dokumentu s konzultacija daju određenu definiciju, ali očigledan je bio nedostatak volje da se to uradi. Ovo je djelomice izazvano time što međukulturni dijalog nije nešto što se lako može odrediti jednom definicijom primjenjivom u svakoj situaciji, bez razmišljanja o konkretnom slučaju. Drugim dijelom, ovo je izazvalo i *iskrenu nedorečenost oko toga što bi međukulturni dijalog mogao značiti u praksi*.

Ispitanici koji su popunjavali upitnik i sudionici konzultacija ipak su se složili da *univerzalna načela*, koja Vijeće Europe zagovara, čine određen *moralni kompas*. Oni čine okvir jedne kulture tolerancije i definiraju njezine granice, posebno u smislu bilo kojeg oblika diskriminacije ili djela *netolerancije*. Kulturne tradicije, bez obzira na to jesu li tradicije »manjine« ili »većine« ne smiju gaziti načela i standarde Europske konvencije o ljudskim pravima ni druge instrumente Vijeća Europe koji se tiču građanskih i političkih, socijalnih, ekonomskih i kulturnih prava.

Konkretno, naglašeno je da je jednakost spolova premisa o kojoj nema kompromisa u međukulturnom dijalogu, što se odražava na iskustva i žena i muškaraca. Jednakost je, naime, bila tema koja se stalno ponavljala: *izazov zajedničkog života u raznolikom društvu može se savladati jedino ako dostojanstveno živimo zajedno kao ravnopravni pojedinci*. Podjednaku zabrinutost za ovu temu glasno su izrazile vlade, NVO i udruge emigranata. Ispostavilo se da *nijednu sferu ne treba izuzeti* iz međukulturnog dijaloga – susjedstvo, radno mjesto, obrazovni sustav i slične institucije, građansko društvo, a posebno sektor vezan za mladež, medije, svijet umjetnosti ili političku arenu. Svaki akter, bilo da je to nevladina organizacija, vjerska zajednica socijalni partner ili politička stranka, uključena je u dijalog, kao i svaki pojedinac. A svaka razina vlasti, od lokalne preko regionalne i nacionalne do međunarodne, uključena je u demokratsko upravljanje kulturnom raznolikošću.

Napokon, i najkonkretnije moguće, tijekom konzultacija naveden je *velik broj primjera dosadašnje dobre prakse*. Ono što je potrebno jest izabrati najbolje i širiti spoznaju o njima da bi se *nadišlo* suzdržavanje i da bi se umnožili pozitivni primjeri. Jer, ako postoji jedna lekcija koju smo na konzultacijama usvojili, to je ona da će potreba za međukulturnim dijalogom biti prisutna još dugi niz godina.

1.4. Osnovna terminologija

Bijela knjiga o međukulturnom dijalogu, koja uglavnom rabi terminologiju koju je usvojio Vijeće Europe i druge međunarodne institucije, predstavlja i neke ideje koje valja dodatno objasniti.

Međukulturni dijalog odnosi se na otvorenu i dostojanstvenu razmjenu mišljenja između pojedinaca, grupa različitog etničkog, kulturnog, vjerskog i lingvističkog podrijetla i naslijeđa uz zajedničko razumijevanje i uvažavanje (v. 3. poglavlje). Prisutan je na svim razinama – u okviru jednog društva, između više društava, i između Europe i ostatka svijeta.

Multikulturalizam (poput asimilacionizma) odnosi se na konkretan politički pristup (v. 3. poglavlje), dok termini *kulturna raznolikost* i *multikulturalnost* određuju iskustvenu činjenicu o postojanju različitih kultura koje se mogu zajedno naći na određenom prostoru ili u okviru jednog društva.

Socijalna kohezija, u tumačenju Vijeća Europe, odnosi se na sposobnost društva da osigura dobrobit svim svojim članovima uz minimalno isticanje različitosti i bez polarizacije. Kohezijsko društvo je zajednica u kojoj se svi slobodni pojedinci međusobno oslanjaju jedni na druge u ostvarenju zajedničkih ciljeva demokratskim sredstvima.

Zainteresirane strane su sve grupe i pojedinci manjinskog ili većinskog podrijetla koji imaju određenu ulogu i svoje interese (»zainteresiranost«) u međukulturnom dijalogu; prije svega, to su kreatori politike u vladama i skupštinama na svim razinama vlasti, lokalna i regionalna vlast, organizacije civilnog društva, emigrantske i vjerske zajednice, kulturne organizacije i mediji, novinari i socijalni partneri.

Javna vlast podrazumijeva državnu vlast i sve političke i administrativne organe na centralnoj, regionalnoj i lokalnoj razini vlasti. Termin također obuhvaća i gradsku skupštinu i ostala upravna tijela na lokalnoj razini, kao i sve fizičke i pravne osobe koje, u skladu sa zakonom, obavljaju javne funkcije ili predstavljaju administrativnu vlast.

Integracija (socijalna integracija, inkluzija) podrazumijeva dvosmjernan proces i sposobnost da ljudi žive zajedno uvažavajući dostojanstvo svakog pojedinca, opće dobro, pluralizam i raznolikost, nenasilje i solidarnost, kao i sposobnost da sudjeluju u društvenom, kulturnom, ekonomskom i političkom životu. Ona obuhvaća sve aspekte društvenog razvoja i cjelokupnu politiku. Ona traži da se slabiji zaštite, kao i da svatko ima pravo da bude različit, kreativan i inovativan.³ Uspješna politika integracije neophodna je da bi se imigrantima omogućilo da u potpunosti sudjeluju u životu zemlje domaćina. Imigranti, i svi drugi, trebaju poštovati zakone i uvažavati osnovne vrijednosti europskog društva i njihovih kulturnih baština.

Strategije integriranja moraju pokriti sva područja društva i obuhvatiti društvene, političke i kulturne aspekte. One trebaju poštovati dostojanstvo i različit identitet imigranata i obuhvatiti ih dodatnim mjerama.

Mjere pozitivne akcije koje trebaju nadoknaditi gubitke nastale uslijed nečijeg rasnog ili etničkog podrijetla, spola ili slično, imaju za cilj snažno i uspješno podržati jednakost i omogućiti da svi podjednako uživaju jednaka ljudska prava.

Ne postoji međunarodno usuglašena definicija pojma *manjine*. U kontekstu *Bijele knjige*, termin se odnosi na određene osobe, između ostalog i imigrante, koje pripadaju grupama koje su brojčano manje od većinske populacije i koji nose različit identitet, prije svega etnički, kulturni, vjerski ili govore svojim jezikom.

³ Akcijski program usvojen na Svjetskom summitu društvenog razvoja održanom 1995. godine.

2

Prihvaćanje kulturne raznolikosti

2.1. Pluralizam, tolerancija i međukulturni dijalog

Kulturna raznolikost nije nova pojava. Europsku povijest obilježile su brojne međukontinentalne migracije, redefiniranje granica, utjecaj kolonijalizma i multinacionalne imperije. Tijekom posljednjih stoljeća društva zasnovana na načelu političkog pluralizma i tolerancije omogućila su nam da živimo u raznolikosti bez neprihvatljivih rizika za socijalnu koheziju.

Tijekom posljednjih desetljeća ubrzala se kulturna diversifikacija. Europa privlači emigrante u potrazi za boljim životom i osobe koje tražeći azil dolaze iz različitih krajeva svijeta. Globalizacija je smanjila prostorne i vremenske granice na dosad neviđen način. Revolucija na području telekomunikacija i medija, posebno nakon stvaranja novih načina komunikacije poput interneta, čini nacionalne kulturne sustave sve poroznijima. Razvoj prometa i turizma doveo je do toga da se sve više ljudi sreće licem u lice, stvarajući tako sve veći broj prilika za međukulturni dijalog.

U ovoj situaciji pluralizam, tolerancija i širokogrudnost važniji su nego ikada⁴. Europski sud za ljudska prava smatra da pluralizam čini »istin-sko prihvaćanje i uvažavanje raznolikosti i dinamike kulturnih tradicija, etničkog i kulturnog identiteta, vjerskih shvaćanja, umjetničkih, književnih i socioekonomskih ideja i pojmova« i da je »harmonična suradnja osoba i skupina različitih identiteta neophodan uvjet za postizanje socijalne kohezije«⁵.

Ipak, pluralizam, tolerancija i širokogrudnost ne moraju uvijek biti dovoljni: potreban je i proaktivan, osmišljen i široko prihvaćen napor u upravljanju kulturnom raznolikošću. Međukulturni dijalog je najvažnije sredstvo za postizanje ovog cilja i bez njega bi bilo teško sačuvati slobodu i dobrobit svakog pojedinca na našem kontinentu.

⁴O značaju pluralizma, tolerancije i širokogrudnosti vidi npr. *Handyside v. United Kingdom*, presudu donesenu 7. 12. 1976, Serija A br. 24, § 49.

⁵*Gozelik and Others v. Poland* [GC], br. 44158/98, 17. 2. 2004.

2.2. Jednakost ljudskog dostojanstva

Raznolikost, pored toga što potiče kulturnu vitalnost, također unapređuje socijalne i ekonomske okolnosti. Raznolikost, kreativnost i inovativnost čine krug pun vrlina, dok nejednakosti mogu potaknuti ljude da uđu u konflikt koji je opasan za ljudsko dostojanstvo i socijalnu dobrobit. Koja je to onda »veza« koja može povezati ljude koji žive na istom kontinentu?

Demokratske vrijednosti na kojima se temelji Vijeće Europe opće su prirode, one ne karakteriziraju samo Europu. Ipak, europska povijest XX. stoljeća koja govori o neljudskosti stvorila je uvjerenje o temeljnoj vrijednosti svakog pojedinca – ljudskom dostojanstvu. Nakon Drugoga svjetskog rata europske nacionalne države napravile su sveobuhvatnu međudržavnu zaštitu ljudskih prava svakog pojedinca, ne samo pripadnika određene nacije. Ovaj korpus ljudskih prava uvažava dostojanstvo svakog ljudskog bića osim onih koji pojedinci imaju kao građani pojedinačnih država.

Korpus ljudskih prava potvrđuje da su svi ljudi jednaki, ali i na jedinstven način posebni. Asimilacija s određenim entitetom bez priznavanja raznolikosti značila bi homogenizaciju i gubitak vitalnosti, dok bi raznolikost bez zajedništva i solidarnosti onemogućila obostrano poštivanje i socijalnu inkluziju. Ako postoji zajednički identitet, onda je to etos koji uvažava na isti način dostojanstvo svakog pojedinca i pruža gostoljubivost ostatku svijeta. U ovakav etos utkan je dijalog i suradnja s drugima.

2.3. Standardi i sredstva: postignuća Vijeća Europe u prethodnih pet desetljeća⁶

Čvrst europski konsenzus o vrijednostima vidi se u mnoštvu instrumenata Vijeća Europe: konvencije i ugovori koje su potpisale sve države članice, kao i preporuke, deklaracije i mišljenja.

Europska konvencija o ljudskim pravima (1950) oličenje je poslijeratne obveze prema ljudskom dostojanstvu, a dovela je do osnivanja Europskog suda za ljudska prava koji u slučajevima kojima se bavi tumači Konvenciju u svjetlu današnjih okolnosti. *Protokol br. 12 uz Konvenciju*

⁶Vidi tablicu o stanju ratifikacije ključnih instrumenata u prilogu.

o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda (2000) sadrži opću zabranu diskriminacije. *Europska socijalna povelja* (usvojena 1961. i revidirana 1996) jasno navodi da se socijalna prava sadržana u njoj odnose na sve ljude podjednako. *Deklaracija o jednakosti žena i muškaraca* (1988) Odbora Ministara navodi da je spolna diskriminacija na bilo kojem polju zapreka uvažavanju i primjeni ljudskih prava i osnovnih sloboda, kao i njihovu uživanju. *Europska konvencija o pravnom statusu radnika imigranata* (1997) određuje da se prema radnicima imigrantima mora ponašati na isti način kao i prema pripadnicima narodnosti države članice.

U Europskoj kulturnoj konvenciji (1954) potvrđuje se »zajednička kulturna baština« kontinenta, kao i potreba za međukulturnim učenjem koja iz toga proizlazi, dok *Europska konvencija o prekograničnoj televiziji* (1989) naglašava značaj emitiranja za razvoj kulture i slobodno formiranje mišljenja. *Okvirna konvencija o vrijednostima kulturnog naslijeđa za društvo* (2005) definira kako znanje o ovom naslijeđu može potaknuti povjerenje i razumijevanje. Širenje i zaštita raznolikosti u duhu tolerancije bila je tema *Europske povelje za regionalne i manjinske jezike* (1992) i *Okvira povelje za zaštitu nacionalnih manjina* (1995). Nacrt *Europske konvencije o međugraničnoj suradnji teritorijalnih zajednica ili vlada* (1980), *Povelja o sudjelovanju stranaca u javnom životu na lokalnoj razini* (1992) i *Europska povelja o sudjelovanju mladih u lokalnom i regionalnom životu* (2003. revidirana) bave se pitanjima sudjelovanja u javnom životu na lokalnoj razini, kao i Kongres lokalnih i regionalnih vlasti u svom radu, osobito u *Štutgartskoj deklaraciji o integraciji stranaca* (2003). *Konvencija o priznavanju kvalifikacija o visokom obrazovanju u Europskoj regiji* (1997) koju su usvojili Vijeće Europe i UNESCO zabranjuju da se u obzir uzimaju vanjski faktori kao što su vjeroispovijest, uvjerenja i status kandidata čije se kvalifikacije priznaju.

Prije Farske deklaracije o strategiji Vijeća Europe o razvoju međukulturnog dijaloga (2005), sam međukulturni dijalog postao je tema za ministre nadležne za kulturu u Deklaraciji iz Opatije (2003), dok su ministri prosvjete obradili temu međukulturnog dijaloga u Deklaraciji iz Atene (2003). Europski ministri nadležni za pitanja mladeži prioritet su dali obrazovanju na području ljudskih prava, globalnoj solidarnosti, transformaciji konflikata i međuvjerskoj suradnji u Budimpešti 2005. godine. U međuvremenu, od 1980-ih Parlamentarna skupština Vijeća Europe usvojila je cijeli niz preporuka, odluka, izlaganja i debata o aspektima međukulturnog i međureligijskog dijaloga.⁷ Akcijski plan

⁷ Izbor iz preporuka Parlamentarne skupštine nalazi se među prilogima.

usvojen na *Trećem sastanku na vrhu* šefova država i vlada lansirao je razvoj strategija za upravljanje kulturnom raznolikošću i njezino promicanje dok istodobno osigurava društvenu koheziju i potiče međukulturni dijalog koji ima i vjersku dimenziju.

Vijeće Europe djeluje i kao međudržavna organizacija i ima utjecaj diljem svijeta kroz mehanizme monitoringa, akcijske programe, zagovaranje određene politike i suradnju s međunarodnim partnerima. Važno sredstvo u borbi je i Europska komisija za borbu protiv rasizma i nesnošljivosti (ECRI) koja je zadužena da nadgleda pojavu rasizma i sve oblike nesnošljivosti i diskriminacije u državama članicama, da razrađuje Opće preporuke i radi zajedno s civilnim društvom na podizanju svijesti javnosti. ECRI je u stalnom kontaktu s Tajništvom Odbora UN-a za ukidanje rasne diskriminacije (CERD), OESS-ovim Uredom za demokratske institucije i ljudska prava (ODIHR) i Agencijom za temeljna prava (FRA) Europske unije. Načelno, Povjerenik za ljudska prava Vijeća Europe ima važnu ulogu u promicanju obrazovanja na području ljudskih prava, kao i promicanju i poštovanju samih prava. *Europska komisija za ostvarenje demokracije putem zakona* (tzv. Venecijanska komisija), nadzorno tijelo Vijeća Europe za ustavna pitanja ima vodeću ulogu u usvajanju ustava koji su u skladu s standardima Europskog ustavnog naslijeđa i često govori o pravima manjina. »Centar Sjever–Jug« razvio se u važno mjesto za dijalog između različitih kultura i postao most između Europe i susjednih regija.

2.4. Rizici nedijaloga

Potrebno je obratiti pozornost na sve rizike nedijaloga. Nesudjelovanje u dijalogu znači lakše stvaranje stereotipa jednih o drugima, stvaranje klime uzajamne sumnje, nemira i nezadovoljstva, korištenje manjine kao žrtvenog jarca i stvaranje nesnošljivosti i diskriminacije. Nedostatak dijaloga u društvu i između društava može u određenim slučajevima napraviti klimu u kojoj se lako stvara i zagovara ekstremizam, čak i terorizam. Međukulturni dijalog, i na međunarodnoj razini, nezamjenjiv je među susjedima.

Zatvaranje vrata u raznolikom društvu samo naizgled nudi sigurnost. Povlačenje u naizgled sigurno i udobno društvo isključivosti može dovesti do prijetećeg konformizma. Nedostatak dijaloga lišava svakoga potencijalne koristi novog kulturnog početka, neophodnog za osobni i društveni razvoj u globalnom svijetu. Zajednice u kojima vlada segregacija i uzajamna isključivost stvaraju klimu koja je često neprijateljska

prema autonomiji pojedinca i neometanom postojanju ljudskih prava i osnovnih sloboda.

Nedostatak dijaloga ne uzima u obzir lekcije europskog kulturnog i političkog naslijeđa. Europska povijest bila je mirna i produktivna kad god je postojala iskrena odlučnost da razgovaramo s našim susjedima i da zajedno nadiđemo ono što nas dijeli. Često je vodila do ljudskih stradanja kad god nije bilo otvorenosti jednih prema drugima. Samo dijalog pruža mogućnost da jedinstveni živimo u svojoj raznolikosti.

3

Idejni okvir

3.1. Ideja međukulturnog dijaloga

U materijalu *Bijele knjige* međukulturni dijalog je proces koji obuhvaća otvorenu i dostojanstvenu razmjenu mišljenja između pojedinaca i grupa različitog etničkog, kulturnog, vjerskog i jezičnog podrijetla i naslijeđa uz uzajamno razumijevanje i poštivanje. Potrebno je imati slobodu i sposobnost izražavanja, kao i volju i umijeće da se sasluša mišljenje drugog. Međukulturni dijalog pridonosi političkoj, socijalnoj, kulturnoj i ekonomskoj integraciji i koheziji kulturno različitih društava. On njeguje jednakost, ljudsko dostojanstvo i smisao zajedničkog cilja. Teži za tim da razvije dublje razumijevanje različitih pogleda i praksi u svijetu, da poveća suradnju i sudjelovanje (ili slobodu izbora), da osnaži razvoj i transformaciju pojedinca, kao i da promiče međusobnu toleranciju i uvažavanje.

Međukulturni dijalog ima nekoliko ciljeva, prije svega da promiče potpuno uvažavanje ljudskih prava, demokracije i vladavine prava. On je neophodna značajka inkluzivnog društva u kojem nijedan pojedinac nije marginaliziran niti izopćen. On je moćno sredstvo medijacije i pomirenja: konstruktivnim zalaganjem za nadilaženjem kulturnih podjela on se bavi istinskim problemima društvenog raslojavanja i nesigurnosti, dok istodobno njeguje integraciju i socijalnu koheziju. Sloboda izbora, sloboda izražavanja, ravnopravnost, tolerancija i uzajamno poštivanje ljudskog dostojanstva vodeća su načela u tom kontekstu. Uspješan međukulturni dijalog traži da se njeguju principi demokratske kulture, među ostalim slobodoumlje, volja za dijalogom, volja da se drugima dopusti da izraze svoje mišljenje, sposobnost da se konflikti riješe mirnim sredstvima i da se prepoznaju osnovani argumenti drugih. On pridonosi jačanju demokratske stabilnosti i borbi protiv predrasuda i stereotipa u javnom životu i političkom diskursu, olakšava stvaranje koalicija između različitih kulturnih i vjerskih zajednica i može spriječiti eskalaciju konflikata i u situacijama nakon konflikta ili tijekom »zamrznutog konflikta«.

Naravno da ne postoje laka rješenja. Međukulturni dijalog nije lijek protiv svakog zla, niti je odgovor na sva pitanja i mora se priznati da može imati ograničeno djelovanje. Često se s pravom ističe da je dijalog s onima koji odbijaju dijalog – nemoguć, što otvoreno i demokratsko društvo ne oslobađa obveze da stalno nameće dijalog. S druge strane, dijalog s onima koji su spremni da sudjeluju u njemu, ali ne dijele ili ne dijele u potpunosti »naše« vrijednosti, može označiti početak dugotrajnog procesa suradnje na kraju kojeg će možda doći do dogovora o

važnosti i praktičnoj primjeni vrijednosti i ljudskih prava, demokracije i vladavine prava.

3.2. Izgradnja identiteta u multikulturalnom okruženju

Dostojanstvo čovjeka kao pojedinca nalazi se u osnovi društva. Pojedinaac kao takav ipak nije samostalan društveni čimbenik. Naš identitet po definiciji nije ono po čemu smo jednaki s drugima, već nešto po čemu smo jedinstveni. Identitet je složena i kontekstualno osjetljiva kombinacija različitih elemenata.

Sloboda da se izabere vlastita kultura je temelj i čini središnje pitanje ljudskih prava. Svatko ima pravo da u različitim razdobljima svog života ima različite kulturne sklonosti. Dok je svaki pojedinac, do određene mjere, proizvod naslijeđa i socijalnog podrijetla, u suvremenim demokracijama svatko ima pravo obogatiti vlastiti identitet integriranjem različitih kulturnih pripadnosti. Nitko ne treba biti zatočen protiv svoje volje u jednoj skupini, zajednici, sustavu mišljenja ili pogledu na svijet, već treba biti slobodan da se odrekne prošlih pripadnosti i prihvati nova, ukoliko su ona u skladu s općim vrijednostima ljudskih prava, demokracije i vladavine prava. Zajednička otvorenost i dijeljenje istog nerazdvojni su aspekti višestruke kulturne pripadnosti. Oni zajedno čine pravila suživota koja se primjenjuju na grupe i pojedince koji su slobodni uživati u vlastitoj kulturi i pri tom imaju poštivanje drugih.

Međukulturni dijalog važan je za upravljanje višestrukim kulturnim pripadnostima u multikulturalnom okruženju. To je mehanizam za usklađivanje identiteta, za novi početak i nova iskustva, koji dodaje nova obilježja identiteta bez odricanja od vlastitog podrijetla. Međukulturni dijalog nam pomaže da izbjegnemo zamke politike identiteta i da ostanemo otvoreni prema izazovima suvremenog društva.

3.3. Prijašnji pristupi kulturnoj raznolikosti

Na vrhuncu europske nacionalne države, u razdoblju od 1870. do 1945. godine, široko je bila rasprostranjena pretpostavka da se svi koji žive u okviru granica jedne države trebaju asimilirati s većinskim etosom. Niz generacija socijalizirao se po ovom principu, ponekad i putem nacionalnih, katkad i nacionalističkih rituala. Ipak, tijekom posljednjih

dvaju stoljeća Europa je vidjela i nekoliko pozitivnih primjera, tijekom određenih povijesnih razdoblja u srednjoj i istočnoj Europi, što nam pomaže da lakše razumijemo kako različite kulture i religije mogu mirno živjeti u uzajamnoj toleranciji i uvažavanju.

Ono što je u podijeljenoj poslijeratnoj Europi postao njezin zapadni dio poistovjetilo je imigrantsko iskustvo s novom koncepcijom socijalnog ustrojstva koje je nazvano multikulturalizam. On zagovara da se politički prepozna da ono što je nekada bio specifičan etos manjinskih zajednica sad bude u ravnini s većinskim »domaćinom«. Dok je ovo očigledno radikalnan zaokret u odnosu na asimilacionizam, multikulturalizam ipak često dijeli istu tu shematsku podjelu društva na većinu i manjinu, a razlikuje se jedino u tome što daje pravo manjini da se izdvoji od većine umjesto da se asimilira s njom.

Opatijskom deklaracijom (2003) odbija se ovakva paradigma. Ona definira kulturnu raznolikost tvrdeći da se »ovaj princip ne može primjenjivati isključivo na termine »većina« i »manjina«, jer se time onda izdvajaju različite kulture i zajednice, kategoriziraju i žigošu u jednoj statičnoj poziciji do te mjere da socijalno ponašanje i kulturni stereotipi čine pretpostavke za status jedne određene grupe«. Identiteti koji se donekle prožimaju nisu kontradikcija, već su izvor snage i ukazuju na mogućnost stvaranja zajedničke osnove.

Iako je stvoren uz dobre namjere, danas se smatra da multikulturalizam stvara segregaciju u društvu i zajedničko nerazumijevanje, kao i da pridonosi narušavanju prava pojedinca – posebno žena – u okviru manjinskih zajednica prema kojima se postavlja kao da su jedinstveni kolektivni akter. Kulturna raznolikost suvremenih društava mora se prihvatiti kao empirijska činjenica. Bez obzira na to, stalna tema tijekom konzultacija bila je da multikulturalizam više nije politika koja ispitanicima donosi smirenost.

Nijedan od ova dva modela, ni asimilacija ni multikulturalizam, ne može se primijeniti sam po sebi u jednoj državi. Neki njihovi elementi kombiniraju se sa začetom međukulturnom paradigmatom koja integrira ono najbolje iz oba modela. Od asimilacije uzima usredotočenost na pojedinca, a od multikulturalizma prepoznavanje kulturne raznolikosti. A dodaje se i novi element dijaloga, od ključne važnosti za integraciju i socijalnu koheziju, koji se zasniva na jednakom dostojanstvu i zajedničkim vrijednostima.

3.4. Preduvjeti za međukulturni dijalog

3.4.1. Ljudska prava, demokracija i vladavina prava

Opće vrijednosti koje podržava Vijeće Europe uvjet su za međukulturni dijalog. Nikakav dijalog nije moguć ako ne postoji uvažavanje jednakog dostojanstva svakog ljudskog bića, ljudskih prava, vladavine prava i demokratskih načela. Ove vrijednosti, a posebno poštivanje slobode izražavanja i drugih temeljnih sloboda, jamče da nitko neće dominirati i stoga su od bitne važnosti za vođenje dijaloga snagom argumenata prije nego argumentom sile.

Budući da je poštivanje ljudskih prava sve naprednije, potrebno je postići sličan odnos i prema međukulturnim pitanjima. Primjena prava od strane Europskog suda za ljudska prava, praksa nadzornih tijela kao što su ECRI ili Nadzorni odbor Okvirne Konvencije za zaštitu nacionalnih manjina govore kako se takav odnos može postići u praksi.

Etničko, kulturno, vjersko ili jezično određenje i tradicija ne smiju sprečavati pojedinca da ostvaruje svoja ljudska prava ili da odgovorno sudjeluje u društvu. Ovo načelo posebno se primjenjuje na pravo da nitko ne bude žrtva spolne ili neke druge diskriminacije, na prava i interese djece i mladih, i slobodu da se prakticira ili ne određena vjera ili uvjerenje. Kršenja ljudskih prava, kao što su nasilni brakovi, zločini »iz časti« ili sakaćenja genitalnih organa⁸ ne mogu se opravdati ni u jednom kulturnom okruženju. Također ni pravila »dominantne kulture«, bila ona pisana ili nepisana, ne mogu biti opravdanje za diskriminaciju, govor mržnje ili bilo koji drugi oblik diskriminacije na osnovi vjere ili rase, etničkog podrijetla ili drugog identiteta.

Demokracija je osnova našega političkog sustava, a građani su politički akteri koji pridonose, ne samo kao društvena bića, dobrobiti nacije ili je uživaju. Demokracija cvjeta kada pomaže pojedincima da se poistovjete s društvom čiji su članovi i omogućava legitiman proces odlučivanja i obnašanja vlasti. Napredak Vijeća Europe u prethodna dva desetljeća odličan je dokaz moći demokracije. Odlučan i konstruktivan dijalog, koji je sam po sebi istinski demokratski standard, mora uzeti u obzir i druga demokratska načela kao što su pluralizam, inkluzija i jednakost. Važno je da dijalog prihvaća duh demokratske kulture i njezine bitne

⁸O sakaćenju ženskih spolnih organa vidi *Collins and Akaziebie v. Sweden*, br. 23944/05 rješenje doneseno 8. ožujka 2007. god.

elemente: uzajamno uvažavanje sudionika i njihovu spremnost da prihvate zajedničku osnovu.

Osnovni standardi vladavine prava u demokratskim društvima neophodni su elementi okvira u kojem međukulturni dijalog može procvjetati. Oni osiguravaju jasnu podjelu vlasti, pravnu sigurnost i jednakost pred zakonom. Oni sprečavaju državnu vlast da donosi proizvoljne i diskriminirajuće odluke i osiguravaju da svatko čija su prava ugrožena ima pravo obratiti se sudu.

3.4.2. Jednako dostojanstvo i uzajamno poštovanje

Međukulturni dijalog ima za nužnu posljedicu razmišljanje tijekom kojeg svatko sebe može vidjeti iz perspektive drugih. Na temeljima vrijednosti koje zagovara Vijeće Europe, potrebno je imati takvu demokratsku arhitekturu u kojoj se poštuje svaki pojedinac kao ljudsko biće, recipročno uvažavanje (tj. da svi priznaju jednakost svih) i objektivan pristup (da se svačija molba rješava u skladu s pravilom koje je isto za sve).

Ovo još jasnije razgraničava međukulturni pristup od prethodnih pristupa. Za razliku od asimilacije, on zahtjeva od državnih vlasti da budu objektivne kako bi se smanjile napetosti između različitih zajednica, a ne da prihvaćaju jedino većinski etos. Za razliku od multikulturalizma, on *zagovara zajednički cilj u kome nema mjesta moralnom relativizmu*. Za razliku i od jednog i od drugog pristupa, prepoznaje ključnu ulogu u stvaranju atmosfere udruživanja u građanskom društvu u kojem, na osnovi recipročnog uvažavanja, *međukulturni dijalog rješava probleme svakodnevnog života na način na koji ih nijedna vlada ne može riješiti*.

Jednakost i uzajamno poštovanje važan su materijal za izgradnju međukulturnog dijaloga i imaju presudnu važnost u uklanjanju barijera za njegovu realizaciju. Tamo gdje nema napretka u smjeru ostvarivanja jednakosti, društvena napetost može se i sama manifestirati u kulturnoj areni, čak i kada uzrok nemira leži negdje drugdje, kulturni identitet može lako biti predmet etiketiranja.

3.4.3. Rodna ravnopravnost

Jednakost žena i muškaraca bitno je pitanje u društvu koje se mijenja, kao što je i naglašeno na Petoj ministarskoj konferenciji o jednakosti žena i muškaraca (2003). Ona čini ključni element demokracije. Rodna ravnopravnost sastavni je dio ljudskih prava, a spolna diskriminacija je prepreka poštovanju ljudskih prava i sloboda. Uvažavanje ljudskih prava žena nedvojbeno tvori osnovu svake rasprave o kulturnoj raznolikosti.

Borba protiv nejednakosti spolova ipak ne treba izazvati loše stereotipe. Važno je skrenuti pozornost na nepravilnost kodiranog jednačenja »manjinskih zajednica« i »nejednakosti spolova«, u odnosu na društvo domaćina, u kojem kao da je sve savršeno, a sve što se odnosi na manjine i pristaše određenih religija problematično. Slična iskustva po pitanju spolova mogu pomoći da se nadiđu podjele između zajednica, baš zato što nijedno društvo nema monopol nad spolnom jednakošću ili nejednakošću.

Rodna ravnopravnost daje pozitivnu dimenziju međukulturnom dijalogu. Složenost identiteta svakog pojedinca pruža nezamislivu solidarnost u okviru stereotipa i perspektive jedne zajednice. Sama činjenica da je spolna nejednakost polje na kojem se lome koplja ukazuje na to da međukulturni projekti na kojima se angažiraju žene koje pripadaju »manjinskoj« i »većinskoj« zajednici može dovesti do stvaranja zajedničkog iskustva.

Revidirana Strategija Vijeća Europe o socijalnoj koheziji jasno navodi da je jednakost između žena i muškaraca od temeljne važnosti i zato je važna obveza. Ona zahtijeva »perspektivu u kojoj se spolovi integrišu« u areni socijalne kohezije, što bi trebalo biti aktualno za čitavog odvijanja međukulturnog dijaloga.

3.4.4. Prevladavanje barijera koje sprečavaju međukulturni dijalog

Postoje mnoge barijere koje sprečavaju međukulturni dijalog. Neke su nastale kao rezultat otežane komunikacije na nekoliko jezika. Druge se odnose na vlast i politiku: diskriminacija, siromaštvo, izrabljivanje – iskustva koja najčešće osjete osobe iz marginaliziranih i zanemarenih skupina – i čine sustavne barijere za vođenje dijaloga. U mnogim europskim društvima mogu se naći grupe i političke organizacije koje zagovaraju mržnju prema »drugome«, prema »strancima« ili određenom vjerskom identitetu. Rasizam, ksenofobija, nesnošljivost i drugi oblici diskriminacije čine da sama ideja dijaloga bude nemoguća i stalna su prijetnja.

3.5. Vjerska dimenzija

Dio bogatoga europskog kulturnog naslijeđa čini niz vjerskih, kao i sekularnih ideja o svrsi života. Kršćanstvo, judaizam i islam uz čitav niz interpretacija u okviru njih samih imaju dubok utjecaj na našem kontinentu. Ipak, konflikti izazvani vjerskim podjelama unutar zajednice osobina su i daleke i novije prošlosti Europe.

Sloboda mišljenja, savjesti i vjeroispovijesti čini osnovu demokratskog društva i zaštićena je člankom 9 Europske konvencije o ljudskim pravima. Ova sloboda jedan je od najvažnijih elemenata koji se odnosi na identitet vjernika i njihovo poimanje života, kao što važi i za ateiste, agnostike, skeptike i neopredijeljene. Pružajući garanciju za ovu slobodu, članak 9 dopušta da se izražavanje ove slobode može ograničiti u određenim uvjetima. Pitanje vjerskih obilježja na javnom mjestu, posebno u obrazovnim institucijama, obradio je Europski sud za ljudska prava⁹. S obzirom na relativni nedostatak konsenzusa o pitanjima religije i među samim državama članicama, Sud dopušta državama velik, ali ne i neograničen »prostor (diskreciju) da same ocijene« ovo pitanje.

Postoji veliko podudaranje između pitanja koje rješava Vijeće Europe i zabrinutosti vjerskih zajednica: ljudska prava, demokratsko građanstvo, promicanje vrijednosti, mira, dijaloga, obrazovanja i solidarnosti. Tijekom konzultacija postojao je i konsenzus da je obveza samih vjerskih zajednica da putem međukulturnog dijaloga pridonese boljem razumijevanju različitih kultura.

Važna uloga vjerskih zajednica u održavanju dijaloga znači da je potrebno uložiti napore na ovom polju između vjerskih zajednica i državnih vlasti. Vijeće Europe već radi na ispunjenju ovog cilja putem javnih inicijativa Parlamentarne skupštine i seminara Povjerenika za ljudska prava koji od 2000. godine okuplja predstavnike vjerskih zajednica s ciljem da ih obveže da rade na pitanjima ljudskih prava koje je pokrenulo Vijeće Europe. Prakticiranje vjere je dio suvremenog života i zato ne može i ne smije biti izvan sfere interesiranja državnih vlasti, iako država mora raditi na očuvanju svoje uloge kao neutralnog i objektivnog organizatora prakticiranja svih religija, vjeroispovijesti i uvjerenja¹⁰. U

⁹ Vidi *Kurtulmus v. Turkey*, br. 65500/01, presuda donesena 24. siječnja 2006; *Leyla Sahin v. Turkey*, presuda od 10. studenog 2005. (Veliko vijeće); *Dahlab v. Switzerland*, presuda donesena 15. veljače 2001.

¹⁰ Vidi na primjer *Leyla Sahin v. Turkey*, presuda od 10. studenoga 2005. (Veliko vijeće) br. 44774/98, §107.

Deklaraciji s foruma na Volgi (2006)¹¹ zahtijeva se od Vijeća Europe da uđe u »otvoren, transparentan i stalan dijalog« s vjerskim organizacijama u čijoj osnovi se moraju naći opće vrijednosti i načela. Ovo se ponovilo na okruglom stolu koji su pojedinačne države članice održale s pripadnicima vjerskih zajednica. *Deklaracija iz San Marina* (2007)¹² o vjerskoj dimenziji međukulturnog dijaloga potvrđuje da religija može uzdići i unaprijediti dijalog. Ona definira kontekst kao zajedničku ambiciju da se zaštiti ljudsko dostojanstvo zagovaranjem ljudskih prava, između ostalih ravnopravnosti žena i muškaraca, da se učvrsti socijalna kohezija i njeguje uzajamno razumijevanje i uvažavanje. U *Deklaraciji iz San Marina* prisutni predstavnici vjerskog i civilnog društva pozdravili zanimanje Vijeća Europe za ovo područje. Oni su prepoznali Vijeće Europe kao organizaciju koja će biti neutralna prema različitim religijama dok brani slobodu mišljenja, savjesti i vjersku slobodu, prava i obveze *svih* građana, kao i autonomiju država i regija. Smatrali su da se ukazala potreba za odgovarajućim forumima na kojima bi se razmatrao utjecaj vjerske prakse na druga područja javnog života, kao što su područje zdravstva i obrazovanja, bez diskriminacije i uz neophodno uvažavanje prava osoba koje nisu vjernici. Oni koji zagovaraju nereligijski pogled na svijet imaju jednako pravo da pridonesu, zajedno s predstavnicima vjere, razgovoru o *moralnim osnovama društva* i da budu uključeni u forume o međukulturnom dijalogu.

8. travnja 2008. Vijeće Europe eksperimentalno je organiziralo razmjenu mišljenja o vjerskoj dimenziji međukulturnog dijaloga na temu *Učenje i poučavanje religijskih i vjerskih istina. Sredstvo za stjecanje znanja o različitim religijama i vjeroispovijestima u obrazovanju; doprinos obrazovanju na području demokratskog građanstva, ljudskih prava i međukulturnog dijaloga*. U »razmjeni« su sudjelovale države članice Vijeća Europe i države sa statusom promatrača, zajedno s institucionalnim partnerima, Europskom komisijom, predstavnicima religija koje su tradicionalno prisutne u Europi i različitih drugih vjerovanja, predstavnici nevladinih organizacija, stručnjaci i predstavnici medija. Bio je to jedan nov i drugačiji događaj, čiji je glavni cilj bio da promiče i jača temeljne vrijednosti Vijeća Europe – poštivanje ljudskih prava, zago-

¹¹ Završni dokument s Međunarodne konferencije »Dijalog kultura i međuvjerska suradnja« (Volga forum), Nižnji Novgorod, Ruska Federacija, 7–9. listopada 2006. godine (dostupno na: www.coe.int/dialogue).

¹² Završna Deklaracija s Europske konferencije o »Vjerskoj dimenziji međukulturnog dijaloga« održane u San Marinu 23–24. travnja 2007. (dostupno na: www.coe.int/dialogue).

varanje demokracije i vladavine prava – čime se u europskom društvu pridonosi njegovanju uzajamnog uvažavanja, građanske svijesti, tolerancije i razumijevanja. Ova prilika ujedinila je u svom cilju vjerske predstavnike i druge aktere u građanskom društvu, uključujući i predstavnike drugih uvjerenja tako što ih je uključila u otvoren i transparentan dijalog na temu ukorijenjenu u navedenim vrijednostima. Svrha nije bila da oni sudjeluju u teološkoj raspravi, niti da se napravi okvir za međuvjerski dijalog.

Osim dijaloga između državnih vlasti i vjerskih zajednica koji je potrebno ohrabrivati, postoji i potreba za dijalogom između samih vjerskih zajednica (dijalog između pripadnika različitih vjeroispovijesti). Vijeće Europe često prepoznaje dijalog između pripadnika različitih vjeroispovijesti, što nije u direktnoj njenoj nadležnosti, kao dio međukulturnog dijaloga i ohrabruje vjerske zajednice da se aktivno uključe u promicanje ljudskih prava, demokracije i vladavine prava u multikulturnoj Europi. Dijalog između pripadnika različitih vjeroispovijesti može pridonijeti i jačanju konsenzusa u okviru jednog društva po pitanju rješavanja socijalnih problema. Osim toga, Vijeće Europe uviđa potrebu za dijalogom između vjerskih zajednica i filozofskih struja (međuvjerski dijalog i intrafilozofski dijalog), i to bar da bi se omogućilo državnim vlastima da razgovaraju s ovlaštenim predstavnicima vjera i uvjerenja koji traže da budu obuhvaćeni zakonskom regulativom te zemlje.

4

Pet političkih smjernica za promicanje međukulturnog dijaloga

Postoji pet različitih, a ipak međusobno povezanih dimenzija zagovaranja međukulturnog dijaloga koji u potpunosti uzimaju u obzir sve zainteresirane strane. On ovisi o demokratskom upravljanju kulturnom raznolikošću. Traži sudjelovanje i demokratsko građanstvo. Zahtijeva usvajanje međukulturnih znanja. Potreban mu je otvoren prostor za dijalog. Napokon, on se mora podići na međunarodnu razinu. U ovih pet dimenzija započete su i testirane različite inicijative¹³.

4.1. Demokratsko upravljanje kulturnom raznolikošću

4.1.1. Politička kultura koja vrednuje raznolikost

Kamen temeljac političke kulture koja vrednuje raznolikost zajedničke su vrijednosti demokracije, ljudskih prava i temeljnih sloboda, vladavine prava, pluralizma, tolerancije, nediskriminiranja i uzajamnog poštovanja.

Kultura raznolikosti može se razvijati jedino ako demokracija pomiri pravilo većine s pravilima osoba koja pripadaju manjinskim skupinama. Nametanje volje većine manjini bez osiguravanja uspješne zaštite prava za sve nije u skladu s načelima zajedničkoga europskoga ustavnog naslijeđa. Jedno europsko društvo posvećeno kombiniranju jedinstva i raznolikosti ne može opstati na načelu »pobjednik dobiva sve«, već mora prožimati političku arenu vrijednostima jednakosti i uzajamnog uvažavanja. Demokracija se ne može pojednostavljeno tumačiti tako da stavovi većine moraju uvijek prevladati: potrebno je postići ravnotežu koja će osigurati fer i odgovarajući odnos prema osobama koje pripadaju manjinama i izbjeći svaku zlouporabu dominantnijeg¹⁴.

Razvijanje političke kulture koja će podupirati kulturni pluralizam težak je i zahtjevan zadatak. On podrazumijeva takav obrazovni sustav u

¹³ Zbirka primjera dobre prakse čije je objavljivanje predloženo tijekom konzultacija bit će uvrštena u elektroničku prezentaciju: www.coe.int/dialogue.

¹⁴ Vidi *Leyla Sahin v. Turkey* (Veliko vijeće), br. 44774/98, presuda donesena 10. studenoga 2005. §108. Također vidi članak 6 Okvirne konvencije za zaštitu nacionalnih manjina, koja obavezuje ugovorne strane da »unesu duh tolerancije i međukulturni dijalog i poduzmu oštre korake kako bi promicali uzajamno uvažavanje, razumijevanje i suradnju između osoba na svom teritoriju, bez obzira na njihovu etničku, kulturnu, jezičnu ili vjersku pripadnost, posebno na području obrazovanja, kulture i medija«.

kojem se stvaraju kapaciteti za kritično mišljenje i inovacije, kao i prostor u kojem je svima dopušteno da sudjeluju i izraze svoje mišljenje. Organi koji čuvaju zakon, političari, nastavnici i druge profesionalne skupine, kao i vođe civilnog društva moraju biti osposobljeni da rade u kulturno raznolikim zajednicama. Kultura mora biti dinamična i eksperimentalne prirode. Od medija se zahtijeva da objavljuju objektivne informacije i svježije mišljenje, a da se bore protiv stereotipa. Moraju postojati brojne inicijative i predanost zainteresiranih dionika, posebno predstavnika civilnog društva.

4.1.2. Ljudska prava i temeljne slobode

Ljudska prava pružaju osnovni okvir za održavanje međukulturnog dijaloga. Neke od najvažnijih odredbi Europske konvencije o ljudskim pravima odnose se na prava na slobode mišljenja i izražavanja, na slobodu vjeroispovijesti, slobodnog okupljanja i udruživanja, na privatnost i obiteljski život. Prava navedena u Konvenciji moraju biti dostupna svakome bez ikakve diskriminacije. Osim toga, Protokol br. 12 uz Konvenciju nalaže opću zabranu diskriminacije. Skup prava također obuhvaća, pored građanskih i političkih prava, socio-ekonomska prava koja proistječu iz Europske socijalne povelje koja obrađuje mnoga pitanja koja se posebno odnose na osobe koje pripadaju socijalno zapostavljenim grupama (u smislu zapošljavanja, obrazovanja, socijalne zaštite, zdravstva i smještaja)¹⁵, kao i kulturna prava navedena u različitim poveljama i konvencijama kao što su Međunarodni ugovor o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (1966).

Sloboda izražavanja, koju jamči članak 10, stavak 1 Europske konvencije o ljudskim pravima, jest *conditio sine qua non* sudjelovanja u međukulturnom dijalogu. Korištenje ove slobode koja dolazi uz obveze i odgovornost smije se ograničiti u određenim situacijama navedenim u članku 10, stavku 2 Europske konvencije o ljudskim pravima. »Govor mržnje« posljednjih godina sve više brine Europski sud za ljudska prava, koji u svojoj sudskoj primjeni zakona povlači granicu, u svakom sudskom predmetu, preko koje se smatra da je pravo na slobodu izražavanja zloupotrijebljeno.

¹⁵ Europski odbor za socijalna prava, čiji je zadatak da analizira nacionalna izvješća i odluči je li situacija u određenoj zemlji u skladu s Europskom socijalnom poveljom, stalno zahtijeva da se posebna pozornost obrati na radnike strance, imigrante i nacionalne manjine. Vidi Europsku socijalnu povelju Europskog odbora za socijalna prava: Zaključci XVIII-1, sv. 1, Strasbourg 2006, str. 59, 102, 212, 261, 293.

Određeno izražavanje koje je bez razloga uvredljivo, klevetničko i pogrdno ugrožava samu kulturu tolerancije i može bez opravdanja povrijediti ne samo dostojanstvo pripadnika manjinske zajednice, već ih i izložiti zastrašivanju i prijetnjama. Izazivanje mržnje koja se zasniva na nesnošljivosti ne može nikako postojati uz poštivanje temeljnih prava i sloboda koje garantira Konvencija i pravna praksa Suda.

Europski sud za ljudska prava ipak je postavio visoku granicu za ograničavanje slobode izražavanja navodeći da treba zaštititi čak i ono izražavanje koje »vrijeđa, šokira ili uznemirava«¹⁶. To na primjer znači da je dopušteno kritizirati tuđu religiju (kao sustav ideja koji netko drugi prihvaća). Sud uzima u obzir utjecaj i kontekst takvog izražavanja, posebno imajući u vidu da li on pridonosi pluralističkoj prirodi javne rasprave o pitanjima od opće važnosti.

U sferi medija osnovno je načelo obrana slobode izražavanja, čak i kad postoji jasna potreba posebnih zaduženja i odgovornosti novinara, koji moraju imati slobodu da izraze svoje mišljenje, uključujući i davanje vrijednosnih sudova o pitanjima za koje je javnost zainteresirana, ali koji također moraju snositi odgovornost za pribavljanje i širenje objektivnih informacija. Postoji potreba da se njeguje svijest profesionalaca koji rade u medijima o potrebi za međukulturnim dijalogom i o suradnji koja nadilazi etničke, kulturne, vjerske i jezične granice uz želju da se promiče kultura tolerancije i uzajamnog razumijevanja, a imajući u vidu ulogu informiranja javnosti.

4.1.3. Od jednakih mogućnosti za sve do jednakog uživanja pravâ

»Europski socijalni model« o kojem se govori u Revidiranoj strategiji za socijalnu koheziju zahtijeva da se osigura duboka jednakost u svakoj životnoj prilici. Oni kojima je najviše potrebno pravo na zaštitu često su najlošije opremljeni da se pozovu na njega. Pravnu zaštitu ljudskih prava moraju pratiti mjere socijalne politike kako bi se osiguralo da u praksi svi imaju pristup svojim pravima. Tako Europska socijalna povelja i Europska konvencija o pravnom statusu radnika imigranata, na primjer, naglašavaju da se države moraju obvezati da će radnicima imigrantima i njihovim obiteljima koji zakonito borave na njihovom teritoriju osigurati isti tretman kao i svojim državljanima u kontekstu socijalne i ekonomske politike.

¹⁶ *Handyside v. United Kingdom*, presuda donesena 7. prosinca 1976, serija A, br. 24, §49.

Prije načela nediskriminacije, države se potiču da poduzmu korake pozitivne akcije kako bi riješile pitanje nejednakosti koje proizlazi iz diskriminacije, a koje se odnosi na pripadnike socijalno zapostavljenih skupina. U javnoj sferi državne vlasti dužne su strogo poštovati zabranu diskriminacije i ostati neutralne u kulturnim i vjerskim temama. Međutim, formalna jednakost nije uvijek dovoljna i uspješno promicanje jednakosti moglo bi, u nekim slučajevima, izazvati usvajanje konkretnih mjera koje podržavaju načelo nediskriminacije. U određenim okolnostima, ako se ne primjeni različit tretman da bi se ispravila nejednakost, to može, bez racionalnog i objektivno obrazloženja, dovesti do diskriminacije¹⁷.

Možda je potrebno, uz određena ograničenja, poduzeti praktične korake kako bi se uskladila raznolikost¹⁸. Takve mjere usklađivanja ne trebaju ugrožavati prava drugih niti imati za posljedicu organizacijske teškoće i prevelike troškove.

4.2. Demokratsko građanstvo i sudjelovanje

Građanstvo u najširem smislu jest i pravo i odgovornost da se sudjeluje u kulturnom, društvenom i ekonomskom životu i javnim pitanjima¹⁹ zajednice zajedno s ostalima. Ono je ključ međukulturnog dijaloga, jer nas poziva da o drugima ne mislimo u stereotipima, kao »o drugima«, već kao o sugrađanima i nama jednakim bićima. Olakšati pristup građanstvu u jednakoj je mjeri obrazovni kao i regulativni i pravni zadatak. Građanstvo unapređuje građansko sudjelovanje i pridonosi dodatnoj

¹⁷ *D. H. and others v. The Czech Republic*, presuda donesena 13. studenog 2007. godine (Veliko vijeće): »Sud prihvaća da opća politika ili načelo koje različito tretira i nosi predrasudu prema određenoj skupini možemo smatrati diskriminirajućim bez obzira što se ono ne odnosi baš na tu skupinu... i da to može izazvati diskriminaciju koja je protivna Konvenciji u *de facto* situaciji« (§175).

¹⁸ Vidi Okvirnu Konvenciju o zaštiti nacionalnih manjina (1995), članak 4, §§ 2 i 3, kao i prateće stavke u obrazloženju. *D. H. and others v. The Czech Republic*, presuda donesena 13. studenog 2007. godine (Veliko vijeće). Europski Odbor za socijalna prava tvrdi da »na ljudsku različitost u demokratskom društvu ne treba gledati samo pozitivno, već je potrebno na nju odgovoriti rasuđivanjem kako bi se osigurala istinska i uspješna jednakost« (*Autism France v. France*, žalba br. 13/2002, presuda donesena nakon saslušanja za i protiv argumenata 4. studenoga 2003, § 52).

¹⁹ Vidi Okvirnu Konvenciju o zaštiti nacionalnih manjina (1995), članak 15.

vrijednosti koju novopridošlice stvaraju, a koja za uzvrat učvršćuje socijalnu koheziju.

Aktivno sudjelovanje svih stanovnika u životu lokalne zajednice pridonosi njezinom prosperitetu i unapređuje integraciju. Pravo stranaca s pravom boravka u jednoj općini ili regiji da sudjeluju u lokalnim ili regionalnim izborima sredstvo je za promicanje sudjelovanja.

Europska konvencija o nacionalnosti (1997) obvezuje države potpisnice da daju državljanstvo osobama koje zakonito i stalno borave na njihovom teritoriju bar deset godina prije nego što podnesu zahtjev za prijem u državljanstvo. Ovo ne treba nužno podrazumijevati odricanje od državljanstva zemlje rođenja. Pravo djece stranaca da uzmu državljanstvo zemlje u kojoj su rođena i u kojoj žive još više pospješuje integraciju.

Odbor ministara izrazio je zabrinutost zbog sve veće političke i civilne nezainteresiranosti i nedostatka povjerenja u demokratske institucije, kao i zbog rastuće prijetnje rasizma i ksenofobije. Ipak, u Europi postoje različiti trendovi. Visoka razina socijalnog povjerenja i angažiranost u organizacijama civilnog društva koji se mogu vidjeti u nekim državama članicama dovode se u vezu s određenim sustavom demokratskog upravljanja i objektivnim državnim vlastima koje su glavni pobornik vladavine prava i koja zagovara sudjelovanje. Pridonoseći socijalnom povjerenju i poboljšavajući sudjelovanje marginaliziranih članova manjinskih zajednica, međukulturni dijalog može učiniti da demokracija ima više smisla za same građane.

U ovom pogledu ključnu važnu ulogu imaju lokalne i regionalne vlasti. Konvencija Vijeća Europe o sudjelovanju stranaca u javnom životu na lokalnoj razini zahtijeva da se takvo sudjelovanje unaprijedi. Treba odgovoriti na izazov da se pozornost obraća samo na prvu generaciju imigranata i na muške vođe manjine kao prikladne sugovornike. Važno je uočiti raznolikost i društvene odnose u okviru manjinske zajednice, a posebno je važno uključiti mladež.

4.3. Usvajanje i prenošenje međukulturnih kompetencija

Kompetencije neophodne za međukulturni dijalog ne stječu se automatski: potrebno ih je usvojiti, uvježbati i primjenjivati tijekom cijelog života. Državne vlasti, odgojno-obrazovni stručnjaci, organizacije civilnog društva, vjerske zajednice, mediji i svi drugi koji se bave obrazovanjem u bilo kojem institucionalnom kontekstu i na bilo kojoj razini

imaju ključnu ulogu u ostvarenju ciljeva i temeljnih vrijednosti koje zagovara Vijeće Europe i u širenju međukulturnog dijaloga. Suradnja između institucija je od velike važnosti, posebno s EU, UNESCO-m, ALECSO-m i ostalim partnerima u ovom području.

4.3.1. Ključna područja kompetencija: demokratsko građanstvo, jezik, povijest

Obrazovanje na području demokratskog građanstva od fundamentalne je važnosti za slobodno, otvoreno, tolerantno, pravedno i inkluzivno društvo, za socijalnu koheziju, uzajamno razumijevanje, međukulturni i međuvjerski dijalog i solidarnost, kao i jednakost između žena i muškaraca. Ono obuhvaća svaku formalnu, neformalnu i informalnu obrazovnu aktivnost, uključujući i strukovno obrazovanje, ulogu obitelji i zajednice, a koje omogućava pojedincu da bude aktivan i odgovoran građanin koji uvažava druge. Obrazovanje na području demokratskog građanstva između ostalog podrazumijeva obrazovanje iz povijesti, građanstva, politike, ljudskih prava, obrazovanje o globalnom kontekstu društava i o kulturnom naslijeđu. Ono potiče multidisciplinarni pristup i kombinira usvajanje znanja, vještina i stavova, a posebno sposobnost razmišljanja i samokritičnosti koja je neophodna za život u kulturno raznolikim društvima.

Jezik je često zapreka vođenju međukulturnog razgovora. Međukulturni pristup prepoznaje vrijednost jezične raznolikosti među pripadnicima manjinskih zajednica, ali *također smatra da je neophodno da oni usvoje jezik kojim govori većina stanovnika države kako bi bili punopravni građani*. Ovo je u skladu s onim što navodi Europska povelja o regionalnim i manjinskim jezicima da jezici koji se manje govore moraju biti zaštićeni da ne bi nestali, jer pridonose kulturnom bogatstvu Europe, a upotreba tih jezika je neotuđivo pravo. Istodobno, on naglašava vrijednost višejezičnosti i inzistira *da zaštita jezika koje koriste manjina u određenoj državi ne ide na štetu službenih jezika i potrebi da se oni uče*. Učenje jezika pomaže učenicima da izbjegnu *stereotype* o pojedincima, da potaknu radoznalost, budu *otvoreni prema drugima i otkriju druge kulture*. Učenje jezika im pomaže da uvide da suradnja s osobama koje imaju drugačiji društveni identitet i pripadaju drugoj kulturi obogaćuje njihovo iskustvo.

Preporuka Odbora ministara o poučavanju povijesti u Europi XXI. stoljeća (2001)²⁰ naglašava potrebu da se kod učenika razvije intelektualna sposobnost kritičke analize i tumačenja informacija uz odgovornost, putem dijaloga, putem traženja povijesnih činjenica i otvorenog razgovora koji se zasniva na uviđanju različitih perspektiva, posebno kada su u pitanju kontroverzne i osjetljive teme. Poučavanje i učenje povijesti je instrument za sprečavanje novog holokausta ili poricanja istog, genocida i drugih zločina protiv čovječnosti, etničkih čišćenja, grubog kršenja ljudskih prava, za nadilaženje rana iz prošlosti i promicanje osnovnih vrijednosti koje Vijeće Europe zagovara – ono je odlučujući čimbenik za pomirenje, uvažavanje, razumijevanje i uzajamno povjerenje između naroda. Poučavanje i učenje povijesti u demokratskoj Europi treba zauzeti važno mjesto u izobrazbi odgovornih i aktivnih građana i razvijanju uvažavanja prema svim oblicima različitosti koje će se zasnivati na razumijevanju nacionalnog identiteta i načelu tolerancije. Poučavanje i učenje povijesti ne smije biti instrument za ideološku manipulaciju, propagandno sredstvo za promicanje nesnošljivosti i krajnjih nacionalističkih, ksenofobičnih, rasističkih i antisemitskih ideja. Povijesna istraživanja i način na koji se povijest poučava i uči u školama ne mogu, bez obzira na namjeru, biti u skladu s osnovnim vrijednostima i pravilnicima Vijeća Europe ako dopuštaju i omogućavaju zlouporabu povijesti. Poučavanje i učenje povijesti mora obuhvatiti uklanjanje svake predrasude i svakog stereotipa, tako što će se u školskim kurikulumima naglasak staviti na *pozitivne utjecaje* jedne države na drugu, jedne religije na drugu, jednog povijesnog tumačenja na drugo tijekom razdoblja europskoga povijesnog razvoja, kao i na kritičko proučavanje zloupotrebe povijesti bilo zbog poricanja povijesnih činjenica, krivotvorenja povijesti, brisanja, neznanja ili ponovnog prisvajanja ideoloških ciljeva.

4.3.2. Osnovno i srednje obrazovanje

U multikulturnoj Europi, uloga obrazovanja nije samo u pripremi pojedinca za tržište rada već u osnaživanju razvoja osobnosti i pružanju široke obrazovne osnove; škole su također važni čimbenici u pripremi mladih za život kao aktivni građani. One imaju odgovornost za usmjerenje i podržavanje mladih u usvajanju alata i razvijanju stavova neophodnih za sve oblike života u jednom društvu, kao i strategija za njihovo usvajanje. One im trebaju omogućiti da razumiju vrijednosti koje leže u osnovi demokratskog života, da ih upoznaju s poštivanjem

²⁰ Preporuka Rec (2001)15

ljudskih prava kao osnovom za upravljanje raznolikošću i podržavanjem otvorenosti prema drugim kulturama.

U okviru formalnih kurikuluma, međukulturna dimenzija prožima sve predmete. Neki od najvažnijih u tom smislu su povijest, jezici i vjeronauk.²¹ Obrazovanje na području vjeronauka u međukulturnom kontekstu pruža znanje o *svim* svjetskim religijama i vjerovanjima i njihovoj povijesti i omogućava pojedincu da razume religije i vjerovanja kako bi izbjegao predrasude. Ovaj pristup zauzela je i Parlamentarna skupština Vijeća Europe, Europski sud za ljudska prava i ECRI.²² U 2007. godini ministri obrazovanja Vijeća Europe istaknuli su značaj mjera koje trebaju poboljšati razumijevanje kulturnih i/ili vjerskih zajednica putem školskog obrazovanja, na temelju zajedničkih općih etičkih načela i demokratskog građanstva; Bez obzira na vjersko obrazovanje koje prevladava, školski sustav treba uzeti u obzir različitost vjera i uvjerenja.²³

4.3.3. Visoko obrazovanje i istraživanje

Institucije visokog obrazovanja imaju važnu ulogu u njegovanju međukulturnog dijaloga kroz obrazovne programe kao akteri u jednom širem društvenom smislu i mjesta na kojima se u praksi provodi međukulturni dijalog. Kao što Nadzorni odbor za visoko obrazovanje i istraživanje predlaže, sveučilište je najbolje definirati njegovom sveobuhvatnošću – njegovom predanošću da razvija slobodoumlje i otvorenost prema svijetu koja je zasnovana na prosvjetiteljskim vrijednostima. Sveučilište stoga nosi veliki potencijal da iznjedri »međukulturne intelektualce« koji mogu imati aktivnu ulogu u javnom životu.

²¹ Nadzorni Odbor Okvirne Konvencije o zaštiti nacionalnih manjina istaknuo je nedavno u »Komentaru o obrazovanju objašnjenom u Okvirnoj Konvenciji za zaštitu nacionalnih manjina« (usvojenoj u ožujku 2006) da te odredbe o obrazovanju treba imati na umu »prilikom planiranja i provođenja svake aktivnosti na području međukulturnog obrazovanja koja ima za cilj olakšati međusobno razumijevanje, kontakte i suradnju između različitih skupina koje žive u istom društvu«.

²² Preporuka Parlamentarne skupštine br. 1720 o obrazovanju i religiji (2005); *Kjeldsen, Busk Madsen and Pedersen v. Denmark*, 5095/71, 5920/72, 5926/72 od 7.12.1976, §53; *Folger and Others v. Norway* br. 15472/02 od 29. 6. 2007, § 84; ECRI Opća politička preporuka br. 10 o borbi protiv rasizma i rasne diskriminacije u školskom obrazovanju i putem školskog obrazovanja, 2006, § II.2.b.

²³ Završna deklaracija s 22. sjednice stalne konferencije europskih ministara prosvjete, Istanbul, Turska, 4–5. svibnja 2007. (»Građenje humanije i inkluzivnije Europe: uloga obrazovne politike«).

Potrebna su također akademska istraživanja o međukulturnom učenju koja će za temu imati forme »učenja kako se živi u zajedništvu« i uključiti kulturnu raznolikost u sve nastavne aktivnosti.

4.3.4. Neformalno i informalno učenje

Neformalno učenje izvan škola i sveučilišta posebno u radu s mladima i svim oblicima dobrovoljnih i građanskih usluga ima podjednako važnu ulogu. Vijeće Europe potiče države članice da promiču neformalno učenje i potiču mlade ljude na vrijednosti koje pronose međukulturni dijalog.

Organizacije mladeži i sportske organizacije zajedno s vjerskim zajednicama pravo su mjesto za promicanje međukulturnog dijaloga u neformalnom obrazovnom kontekstu. Skupine mladeži i kulturni centri uz obitelj, školu i radno mjesto mogu biti stupovi socijalne kohezije. Zbog velike raznolikosti programa, otvorene i volonterske prirode takvih aktivnosti i posvećenosti aktera, ove organizacije često imaju više uspjeha od ostalih u aktivnom angažiranju osoba iz manjinskih skupina i otvaranju mogućnosti dijaloga. Aktivno civilno društvo i nevladine organizacije nezaobilazni su elementi pluralističkoga demokratskog društva u kojemu se promiče aktivno sudjelovanje u pitanjima od javnog značaja i odgovorno demokratsko građanstvo zasnovano na ljudskim pravima i ravnopravnost žena i muškaraca. Stoga bi manjinske organizacije trebale biti osposobljene i moći financirati razvoj volonterskog rada za pripadnike manjinskih zajednica, posebno mladih, kako bi se povećale njihove šanse na tržištu zapošljavanja, kao i u samom društvu.

Informalno učenje može se promicati putem medija i novijih oblika komunikacije, čime se pruža velika prilika za kontaktiranje s različitim kulturnim običajima.

4.3.5. Uloga prosvjetnih djelatnika

Obrazovni radnici na svim razinama imaju važnu ulogu u njegovanju međukulturnog dijaloga i pripremi budućih generacija za dijalog. Svojom posvećenošću i odgojno-obrazovnim radom s učenicima i studentima obrazovni djelatnici služe kao uzor.

Dodiplomsko obrazovanje i stručno usavršavanje učitelja treba obuhvatiti nastavne strategije i metode kojima se nastavnici pripremaju da se snalaze u novim situacijama nastalim uslijed raznolikosti, diskriminacije, rasizma, ksenofobije, seksizma i marginalizacije i da rješavaju konflikte na miran način, kao i da njeguju globalni pristup institucio-

nalnom životu putem demokracije i ostvarivanja ljudskih prava i razvijaju zajednicu učenika uzimajući u obzir neiskazane mogućnost svakog pojedinca, školsku atmosferu i neformalne oblike učenja.

Ustanove za dodiplomsko obrazovanje nastavnika trebaju također razvijati instrumente kontrole kvalitete koji se odnose na obrazovanje za demokratsko građanstvo, uzimajući u obzir međukulturnu dimenziju. Trebaju razviti indikatore i sredstva za samoevaluaciju obrazovnog establišmenta.

U sustavu stalnog stručnog usavršavanja obrazovnih radnika također je potrebno ojačati međukulturno obrazovanje i upravljanje raznolikošću.

Cilj je *Europskoga resursnog centra za obrazovanje za demokratsko građanstvo i međukulturno obrazovanje* u Oslu da promiče razumijevanje i poveća razinu uzajamnog poznavanja kako bi se izgradilo povjerenje i spriječili konflikti putem stručnog usavršavanja nastavnika koje se odvija u suradnji s Vijećem Europe.

4.3.6. Obiteljsko okružje

Roditelji i šire obiteljsko okružje imaju važnu ulogu u pripremi mladih ljudi za život u kulturno raznolikom društvu. Kao uzori svojoj deci, potrebno je da sudjeluju u promjeni mentaliteta i stavova djece. Obrazovni programi za odrasle i obitelji koji obrađuju pitanje kulturne raznolikosti mogu pomoći obitelji u ispunjavanju ove uloge.

4.4. Prostor za međukulturni dijalog

Neophodno je stvoriti prostor za dijalog koji je otvoren za sve. Uspješna međukulturna vlast na svakoj razini u velikoj mjeri prepoznaje se i po tome njeguje li takav prostor: fizički prostor poput ulice, tržnice ili prodavaonice, kuće, vrtića, škole i sveučilišta, kulturnih i socijalnih centara, klubova mladeži, crkava, sinagoga i džamija, dvorana za sastanke u velikim tvrtkama i na radnim mjestima, u muzejima, bibliotekama i drugim prostorijama za razonodu ili u virtualnom prostoru medija.

Urbanizam je očit primjer: urbani prostor može se organizirati na »jednobojan« način ili na više načina »otvorenog« tipa. Prvi podrazumijeva konvencionalno predgrađe, stambeni dio, industrijsku zonu, parking i obilaznicu. Drugi se odnosi na vrlo prometne trgove, parkove, bučne ulice, kafiće na pločnicima ili tržnicu. Ako »jednobojni« dijelovi grada podrazumijevaju otuđen život, onda »otvoreni« prostor može zbližiti različite segmente društva i iznjedriti određeni osjećaj tolerancije. Jako

je važno da imigrantsko stanovništvo ne bude, kao što je često slučaj, smješteno u bezdušnim i etiketiranim stambenim dijelovima grada, isključeno i otuđeno od gradskog života.

Kulturne aktivnosti mogu biti izvor znanja o različitom kulturnom izražavanju i mogu pridonijeti stvaranju tolerancije, uzajamnog razumijevanja i uvažavanja. Kulturna kreativnost nudi bitan potencijal za unapređenje poštovanja drugih. Umjetnost je također polje proturječnosti i simboličke konfrontacije, pruža mogućnost pojedincu da se izrazi, da bude kritičan prema sebi i bude posrednik. Umjetnost po svojoj prirodi prelazi granice i povezuje ljude obraćajući se izravno ljudskim emocijama. Kreativni građani angažirani na kulturnim aktivnostima stvaraju nove prostore i mogućnost dijaloga.

Muzeji i spomenici kulturne baštine imaju mogućnost da su izazov, u ime humanosti, odabranim narativima koje odražavaju povijesnu dominaciju pripadnika jedne ili druge etničke ili nacionalne zajednice i da budu način međusobnog uvažavanja pojedinaca različitog podrijetla. Proučavanje europskoga kulturnog naslijeđa može biti okvir sveukupnoga europskog građanstva koje se zahtijeva u suvremenom dobu. Europski povijesni putovi preko granica i kontinenta danas su ponovo otkriveni uz pomoć Vijeća Europe kao mreža »kulturnih putova«, iako su stoljećima utjecali na povijest kulturnih odnosa i podržavali međukulturnu razmjenu. Oni su put do europskoga multikulturnog naslijeđa i ilustriraju sposobnost da se u svojoj raznolikosti živi zajedno u miru.

Vrtići, škole, klubovi mladeži i aktivnosti za mlade uopće ključna su mjesta za učenje i vođenje međukulturnog dijaloga. Kako bi se ovo ostvarilo, djeci i mladima treba dati priliku da se sretnu i druže sa svojim vršnjacima različitog podrijetla kako bi zajedno razgovarali i sudjelovali u zajedničkim aktivnostima. Što su ova mjesta više integrirana, to su uspješnija u smislu međukulturnog učenja.

I mediji imaju važnu ulogu u vođenju neizravnog dijaloga. Oni izražavaju kulturnu raznolikost jednog društva, stavljaju kulturu u određen kontekst i mogu pružiti određene platforme za stvaranje različitih perspektiva s kojima čitatelji, gledatelji ili slušatelji ne dolaze svakodnevno u kontakt. Kako bi bili uspješni u ovome, i mediji trebaju paziti da njihovi radnici pripadaju različitim zajednicama i da su obrazovani da se bave pitanjem raznolikosti. Noviji oblici komunikacije daju mogućnost pasivnoj medijskoj publici da sudjeluje u pomirljivom međukulturnom dijalogu, posebno putem e-stranica za druženje, internetskih foruma i suradnje na *wiki*-stranicama.

U globalnim medijima može se naći neobična raznolikost uzora. Suočeni s mnoštvom izbora, vrlo lako možemo upasti u zamku uvriježenih mišljenja i stereotipa o »drugom« kojem se mogu pripisati sva zla ovog svijeta. Nije lako upravljati kulturnom raznolikošću na demokratski način: to ne znači da se dijalog »ugura« u nekakav oklop već je potrebno spriječiti da se on zloupotrijebi za poticanje mržnje i nesnošljivosti.

Sport ima veliki potencijal da bude arena za međukulturni dijalog i da ga povezuje sa svakodnevnim životom. Osobito je nogomet, kao globalna igra, bio predmet različitih antirasističkih inicijativa posljednjih godina, što je u europskom kontekstu podržala UEFA, koja je sastavila plan u 10 točaka i klubovima poslala smjernice za njegovo provođenje. Igrati zajedno u skladu s pravilima koja su ista za sve i u duhu fer igre može biti okvir za međukulturno iskustvo.

Radno mjesto također ne treba zanemariti kao mjesto međukulturnog dijaloga. Raznolikost je čimbenik koji utječe na inovaciju što dokazuju brojna gospodarstva zasnovane na primjeni znanja. Raznolika radna snaga može potaknuti svjež pristup timskom radu i sudjelovanju zaposlenika. Tolerancija je važan čimbenik u privlačenju talenata koji će raditi na razvoju tehnologije koja je ključ uspjeha na tržištu. Brojni pripadnici manjinskih skupina su ipak koncentrirani na loše plaćenim i nesigurnim poslovima. Sindikati mogu imati ključnu ulogu po ovom pitanju, ne samo da bi se poboljšali uvjeti, već da bi se ispravili štetni učinci raslojavanja na tržištu rada, što rasističke organizacije mogu lako iskoristiti.

Svakodnevni život državnih službi, nevladinih organizacija i vjerskih zajednica pružaju priliku za međukulturni dijalog makar kao mjesto gdje će se sretati osobe različitog podrijetla. Zdravstvo, službe za mladež i prosvjeta svakodnevno angažiraju pripadnike manjinskih zajednica. Osobe koje rade u ovim djelatnostima moraju biti stručne za tumačenje činjenica gdje god je to potrebno i obrazovane da učine susrete različitih kultura što produktivnijima. Na primjer, u zdravstvu majčinstvo i mentalno zdravlje mogu biti posebno osjetljiva pitanja. Izbor pripadnika manjinskih skupina različitog etničkog, vjerskog, kulturnog i jezičnog podrijetla za rad u državnim službama može pridonijeti šarolikosti međukulturnih znanja čime se olakšava rad s različitim korisnicima tih službi uz dostojanstvo i uzajamno poštivanje. Sustav pobratimljenih gradova izuzetna je prilika za promicanje stručnosti u ovom području.

4.5. Međukulturni dijalog u međunarodnim odnosima

Posvećenost Europe ostvarivanju multilateralizma koji je zasnovan na međunarodnom pravu i širenju ljudskih prava, demokracije i vladavine prava trebaju potaknuti međukulturni dijalog i na međunarodnom planu. Primjena ovih načela na međukulturni dijalog na međunarodnoj razini važan je zadatak u procesu izgradnje uzajamnog razumijevanja. Europski konsenzus o ovom pitanju ojačan je zaključcima postignutim na *Trećem sastanku na vrhu* pri Vijeću Europe (održanom u Varšavi 2005. godine) i dodatno razrađen u kasnijim dokumentima.

Trenutna geopolitička situacija ponekad se opisuje kao zbir civilizacija koje nemaju razumijevanje jedne za druge i koje se natječu da postignu gospodarsku i političku dobit na štetu drugih. Ideja međukulturnog dijaloga pomaže u nadilaženju uvriježenih mišljenja i stereotipa koji nastaju u jednom ovakvom pogledu na svijet, jer ona naglašava da u globalnom društvu koje karakteriziraju migracije, sve veća samostalnost i lak pristup svjetskim medijima, sredstvima komunikacije poput interneta, kulturni identiteti su složeni, preklapaju se i sadrže elemente raznorodnog podrijetla. Vođenje međunarodnih odnosa u duhu međukulturnog dijaloga uspješno odgovara na pitanja nastala u ovim okolnostima. Međukulturnim dijalogom može se spriječiti nastajanje sukoba ili se mogu naći rješenja za postojeće sukobe i podržati pomirenje i građenje društvenog povjerenja.

Vijeće Europe uvijek je otvoreno za suradnju sa susjednim regijama i ostatkom svijeta. Organizacija koja je iskreno posvećena osiguranju suradnje i zajedničkog djelovanja s ostalim međunarodnim institucijama, osobito na razini Europe, ima zadatak pospješiti međunarodni dijalog na međunarodnoj razini. U međunarodnom djelovanju, posebno na europskoj sceni, ona je važan čimbenik međukulturnog dijaloga. Njezina »dodana vrijednost« koju stavlja na raspolaganje drugim međunarodnim institucijama, državama članicama, građanskom društvu i svim zainteresiranima, sastoji se prije svega u velikoj stručnosti za primjenu standarda i mehanizama monitoringa na području ljudskih prava, demokracije i vladavine prava. Vijeće Europe također svojom stručnošću odgovara na izazove koje nameće kulturna raznolikost u socijalnoj, obrazovnoj, zdravstvenoj i kulturnoj sferi. Organizacija neprestano nudi pomoć kroz svoju strukturu najvažnijim zainteresiranim osobama kao što su zastupnici nacionalnog parlamenta, lokalne i regionalne vlasti i organizacije građanskog društva u 47 država članica. Naposljetku, ona putem insti-

tucija kao što su Europski centar za globalnu nezavisnost i solidarnost (lisabonski Centar Sjever–Jug), Europski centar za moderne jezike (u Grazu), dva europska centra za mladež (u Strasbourgu i Budimpešti) može znatno pridonijeti ostvarivanju suradnje s Europskim resursnim centrom za obrazovanje za demokratsko građanstvo i međukulturno obrazovanje (u Oslu) i s Europskim centrom za kulturu u Delfima.

Vijeće Europe priznaje značaj inicijativa koje pokreću drugi međunarodni akteri, kao i vrijednosti koje se ostvaruju kroz partnerstvo s institucijama kao što su Europska Unija, OESS i UNESCO, ali i Organizacijom za obrazovanje, kulturu i znanost arapske lige (ALECSO) i Europsko-mediteranskom fondacijom Anne Lindh za dijalog između kultura. Vijeće Europe pomaže rad »Saveza civilizacija« koji je pokrenuo Glavni tajnik Ujedinjenih naroda i koji financiraju Španjolska i Turska, a razmatra potpisivanje Memoranduma o razumijevanju sa »Savezom« kako bi se ojačale veze i suradnja²⁴. Također traži načine da promiče međukulturni dijalog unutar pravne stečevine Vijeća Europe na području ljudskih prava, demokracije i vladavine prava tijekom razmjene s drugim akterima kao što su Islamska organizacija za obrazovanje, znanost i kulturu (Isesco) i Istraživački centar za povijest, umjetnost i kulturu islama (IRCICA).

Organizacija poput Vijeća Europe može iskoristiti srodnost i kanale za suradnju nekih svojih država članica prema određenim dijelovima svijeta. Veze koje nadilaze granice a koje Vijeće Europe tradicionalno podržava imaju važnu međukulturnu dimenziju.

Međunarodni akteri koji nisu države, nego nevladine organizacije, zaklade ili vjerske zajednice, imaju značajnu ulogu u transnacionalnom međukulturnom dijalogu, jer mogu pridonijeti novinama na tom području. Te organizacije već dulje vrijeme rade na izazovima kulturne raznolikosti na područjima svojih interesa. One stvaraju mreže i veze između zajednica koje međudržavni odnosi ne mogu lako postići.

Pojedincima također pripada velika uloga u ovom pitanju. Oni koji su navikli živjeti i raditi u međukulturnom kontekstu, osobito oni podrijetlom iz migrantskih zajednica, mogu ostvariti višestruke veze koje nadilaze državne granice. Oni mogu poticati razvoj, inovacije i rađanje ideja. Oni slikovito oličavaju složenost i kontekstualni karakter identiteta i mogu biti pioniri međukulturnog dijaloga.

²⁴ 15. siječnja 2008. glavni tajnik Vijeća Europe i Visoki predstavnik UN-a za Savez civilizacija potpisali su pismo namjere koje se odnosi na buduću suradnju i sastavljanje memoranduma o razumijevanju.

5

**Preporuke i politička orijentacija
za buduće djelovanje: zajednička
odgovornost ključnih aktera**

Jačanje međukulturnog dijaloga radi širenja zajedničkih vrijednosti poštovanja ljudskih prava, demokracije i vladavine prava, čime se njeguje ujedinjena Europa, zajednička je odgovornost svih zainteresiranih. Aktivno sudjelovanje svih u pet političkih područja navedenih u prethodnom poglavlju svima će omogućiti da imaju koristi od našeg bogatog kulturnog naslijeđa i suvremenog okruženja. Utemeljeno na ideji kulturne raznolikosti i međukulturnog dijaloga, kao i na svom dugogodišnjem iskustvu, Vijeće Europe je formuliralo sljedeće opće preporuke i smjernice i osmislio političku orijentaciju za buduće djelovanje.

5.1. Demokratsko upravljanje kulturnom raznolikošću

Da bi se kulturna raznolikost ubrzano razvijala, treba razviti demokratsko upravljanje na svakoj razini. U tom smislu možemo dati opću orijentaciju koja je prije svega namijenjena kreatorima politike na nacionalnoj razini i drugim državnim institucijama.

Za međukulturni dijalog potreban je neutralni institucionalni i pravni okvir na nacionalnoj i lokalnoj razini koji će jamčiti ostvarenje standarda Vijeća Europe za ljudska prava i raditi po načelima demokracije i vladavine prava. Osobito je važno da postoji jasno zakonodavstvo i mjere protiv diskriminacije svake vrste – spolne, rasne, jezične, zbog boje kože, vjerske, političke ili zbog drugačijeg mišljenja, nacionalnog ili socijalnog podrijetla, veza s određenom nacionalnom manjinom, vlasništva, rođenja ili nekog drugog razloga kao što je, između ostalog, seksualna opredijeljenost, kako je navedeno u praksi Suda²⁵, zbog starosne dobi ili fizičke ili mentalne nesposobnosti, kako je navedeno u obrazloženju Protokola br. 12 Europske konvencije o ljudskim pravima²⁶. ECRI je dao smjernice za kreiranje nacionalnog zakonodavstva kojim će se boriti protiv rasizma i rasne diskriminacije²⁷. Odnos religije i države treba organizirati na način da se osigura da svatko ima jednaka prava i odgovornosti bez obzira na mišljenje, savjest i vjeru koju zagovara kako bi se i u praksi njegovala sloboda savjesti i vjeroispovijesti.

²⁵ Vidi presude *Smith and Grady v. United Kingdom* – 29/09/1999, § 90; *S. L. v. Austria* – 09/01/2003, § 37; *Karner v. Austria* – 24/07/2003, § 37.

²⁶ Vidi Obrazloženje protokola br. 12 Europske konvencije o ljudskim pravima, § 20.

²⁷ ECRI, Opća politička preporuka br. 7 o nacionalnom zakonodavstvu za borbu protiv rasizma i rasne diskriminacije, 2002.

Treba osigurati unutrašnju koherentnost i ukloniti potencijalne rizike brojnih mjera kojima se promiče međukulturni dijalog. Jedan je od načina da se usvoji »udruženi« pristup kojim se nadilaze ograničenja konvencionalnih odjela i sektora i afirmira odbor sastavljen od predstavnika svih odjela i sektora, ili čak posebno ministarstvo za integracije ili odjel u kabinetu predsjednika vlade. Izrada i primjena »Nacionalnog akcijskog plana« koji se zasniva na međunarodnim standardima za ljudska prava uključujući i one koje zagovara Vijeće Europe, kao i razrada preporuka iz *Bijele knjige* mogu vrlo uspješno pridonijeti stvaranju vizije jednog integriranog društva koje budno čuva raznolikost svojih pripadnika i postavlja ciljeve koji se lako mogu prevesti u programe i koji podliježu nadzoru javnosti. Vijeće Europe spremno je pomoći stvaranju ovakvih nacionalnih akcijskih planova i pružiti ocjenu njihove implementacije. Političko vodstvo na najvišoj razini od temeljne je važnosti za uspjeh ovih planova. Građansko društvo koje obuhvaća i manjine i emigrantske zajednice ima važnu ulogu. Kako bi se širila integracija, mogu se osnovati savjetodavni organi u čiji rad će biti uključeni predstavnici brojnih zainteresiranih partnera. Nacionalni akcijski planovi trebaju uključiti i novije imigrante i stare manjinske skupine.

Vijeće Europe može u budućnosti pokrenuti inicijativu koja bi uključila i istraživanje i konferencije za otkrivanje šire koncepcije međukulturnog pristupa upravljanju kulturnom raznolikošću u kojem bi međukulturni dijalog bio važna komponenta. Taj posao mogao bi se osobito baviti istraživanjem veze i sinergije između međukulturnog pristupa upravljanju raznolikošću i politike integracije. Poslije ovoga mogao bi uslijediti niz aktivnosti širom područja u nadležnosti Vijeća Europe kojima bi se promicala ideja međukulturnog pristupa upravljanju kulturnom raznolikošću uključujući i integraciju.

Javne institucije trebaju biti pažljive prema očekivanjima kulturno raznolikog stanovništva i osigurati da rad državnih službi poštuje zakonite zahtjeve i odgovara željama svih društvenih skupina. Ovaj zahtjev proizlazi iz načela nediskriminacije i jednakosti te je posebno važan za rad policije, službi mladeži, zdravstva, prosvjete, kulture, zaštite povijesnih spomenika, službi za smještaj, socijalnu skrb, pravosudnih organa i tržišta rada. Važno je da u sastavljanju pravilnika za svakodnevni rad ovih službi i odlučivanju o dodjeli sredstava sudjeluju predstavnici osoba koje pripadaju manjinskim ili socijalno zanemarenim skupinama, kao i u odabiru radne snage iz ovih skupina koja će biti zaposlena u tim službama.

Svaka javna rasprava mora se voditi u duhu uvažavanja kulturne raznolikosti. Javno izražavanje rasizma, ksenofobije i bilo kojeg drugog

oblika nesnošljivosti²⁸ mora se osuditi i ne smije se tolerirati, u skladu s onim što je navedeno u odgovarajućim odredbama Europske konvencije o ljudskim pravima, bez obzira na to dolazi li ona od nositelja javnih funkcija ili građanskog društva. Svaki oblik etiketiranja osoba koje pripadaju manjinskim i socijalno zanemarenim skupinama u javnom govoru mora se zabraniti. Mediji mogu pozitivno utjecati na borbu protiv nesnošljivosti, osobito ako njeguju kulturu razumijevanja među pripadnicima različitih etničkih, kulturnih, jezičnih i vjerskih zajednica. Profesionalci koji rade u medijima trebaju se baviti problemom nesnošljivosti u sve većem multikulturnom i multietničkom okruženju država članica i mjerama kojima se provodi tolerancija, uzajamno razumijevanje i uvažavanje.

Države trebaju imati čvrsto zakonodavstvo da osude »govor mržnje« i rasizam, ksenofobiju, homofobiju, antisemitizam, islamofobiju i antirromski govor i slično izražavanje koje rađa mržnju i nasilje. Pravosudni radnici koji se bave kaznenim pravom trebaju biti dobro obrazovani u primjeni ove zakonske regulative i da je podržavaju. Trebaju postojati i neovisna nacionalna tijela i slične institucije koje se bore protiv diskriminacije i koji će pažljivo promatrati uspješno provođenje ove regulative, organizirati odgovarajuću obuku i podržati žrtve rasističkog izražavanja.

Posebnu odgovornost snose politički čelnici. Njihovi stavovi utječu na formiranje javnog mnijenja o međukulturnim pitanjima i mogu, ako je potrebno, ublažiti ili zaoštriti tenzije. ECRI analizira ovakve opasnosti i njihovo oličenje u praksi te je formulirao niz praktičnih mjera kojim se bori protiv rasističkog, antisemitskog i ksenofobičnog političkog dis-

²⁸ Treći summit Vijeća Europe održan 2005. god. oštro je osudio »sve oblike nesnošljivosti i diskriminacije, osobito spolnu, rasnu i vjersku, uključujući i antisemitizam i islamofobiju«. Odbor ministara također često ističe da se osjeća velika diskriminacija prema Romima/Ciganima i ostalim migrant-skim narodima u svim područjima života. Osim toga, ECRI preporučuje da se zakonom mora kazniti »javno poricanje, trivijalizaciju, opravdavanje ili gledanje kroz prste, u cilju širenja rasizma, zločina genocida, zločina protiv čovječnosti i ratnih zločina« kad su počinjeni s predumišljajem (Opće političke preporuke br. 7 za nacionalno zakonodavstvo za borbu protiv rasizma i rasne diskriminacije, 2002). ECRI dalje ističe da postoji potreba da se bori protiv predrasude koja postoji prema muslimanskim zajednicama i da treba uvesti odgovarajuće kazne za slučajeve vjerske diskriminacije (Opće političke preporuke br. 5 o borbi protiv nesnošljivosti prema muslimanima i njihovoj diskriminaciji).

kursa²⁹. Općinska vlast također može puno učiniti promičući civilno građanstvo da osigura mir u zajednici. ECRI preporučuje da se onim političkim strankama koje promiču rasizam, a osobito »govor mržnje«, zabrani financiranje iz proračuna.

Javne institucije se potiču da, kad god je to potrebno, poduzmu odgovarajuće pozitivne korake kako bi pružile podršku osobama koje potječu iz socijalno zanemarenih ili ugnjetavanih skupina da lakše dođu do radnih mjesta koja nose određenu odgovornost u profesionalnom životu, u udrugama, političkoj, lokalnoj i regionalnoj vlasti, a uzimajući u obzir njihova stručna znanja. Sve države članice trebaju prepoznaju važnost ideje da, u određenim okolnostima, treba primijeniti odgovarajuće mjere kako bi se uspješno i sveobuhvatno promicala jednakost između osoba koje pripadaju nacionalnim manjinama i osoba koje pripadaju većinskom stanovništvu, uz jasno naveden uvjet da takve mjere ne smiju da budu tretirane kao diskriminirajuće.

Konkretni okolnosti u kojima se nalaze pripadnici nacionalnih manjina moraju se uzeti u obzir tijekom primjene ovih mjera³⁰.

Vijeće Europe čini sve da bi svoje pravne standarde i smjernice širilo na jedan nov način koji bi bio privlačan ciljnim grupama kao što su državne vlasti, osobe koje odlučuju, vođe organizacija građanskog društva, mediji i mladež. Između ostalog, u velikoj nakladi dijeli se materijal o poštovanju ljudskih prava u jednom kulturno raznolikom društvu i priručnici o »govoru mržnje« i nošenju vjerskih simbola na javnim mjestima, u svjetlu smjernica navedenih u Europskoj konvenciji o ljudskim pravima.

Vijeće Europe olakšava pristup pravnoj praksi Europskog suda za ljudska prava u predmetima koji se tiču međukulturnog dijaloga

Vijeće Europe objavit će detaljnu analizu presuda i odluka Europskog suda za ljudska prava koje se odnose na primjenu odredbi Konvencije na pitanja u vezi s međukulturnim dijalogom.

Upravni Odbor za ljudska prava obraća pozornost na niz pitanja koja se tiču ljudskih prava u kulturno raznolikom društvu, što može dovesti do

²⁹ Deklaracija o upotrebi rasističkih, antisemitskih i ksenofobičnih elemenata u političkom diskursu od ožujka 2005.

³⁰ Članci 4, 2 i 3 Okvirne konvencije za zaštitu nacionalnih manjina.

usvajanja teksta načela Vijeća Europe. On će također pratiti napredak na području kulturnih prava.

Općenito govoreći, potrebno je više razgovora o međukulturnom dijalogu ako se želi da Vijeće Europe ispuni svoju ulogu onako kako je navedeno u ovom dokumentu. Program aktivnosti koji je sačinio Vijeće Europe nudi brojne mogućnosti za održiv i intenzivan dijalog. Primjere su već dale ministarske konferencije, parlamentarne rasprave, seminari i treninzi s organizacijama mladeži i stručni seminari kao što su »Međukulturni forumi« održani u organizaciji Vijeća Europe³¹ koji su pružili dublji uvid u stvari i našli se u *Bijeloj knjizi*. Naći će se način da se slični međukulturni forumi organiziraju i u budućnosti.

Vijeće Europe stalni je forum za međukulturni dijalog

U svom programu aktivnosti Vijeće Europe neprekidno pruža podršku raspravi koja se vodi o međukulturnom dijalogu između država članica, civilnog društva i drugih zainteresiranih osoba svojom stručnošću na području ljudskih prava, demokracije i vladavine prava, čime se pripremaju aktivnosti na međunarodnoj, nacionalnoj i lokalnoj razini.

Još jedan primjer jest planirana konferencija na kojoj će se naći stručnjaci iz državnih tijela i zainteresirane strane iz civilnog društva, kao što su novinari i predstavnici vjerskih zajednica. Cilj je da se analiziraju neka od težih pitanja ljudskih prava koja se javljaju u kulturno raznolikim društvima, a odnose se prije svega na slobodu govora i religiju.

Nova kampanja protiv diskriminacije, koja se vodi pod geslom kampanje za mlade »Svi različiti – svi jednaki« ali za veću ciljnu grupu, bavi se svim oblicima diskriminacije i rasizma, a osobito antisemitizmom, islamofobijom i ponašanjem usmjerenim protiv Roma.

Kampanja protiv diskriminacije diljem Europe

Vijeće Europe zajedno s radnicima na području medija i institucijama koje se bave obrazovanjem za rad u medijima započelo je 2008. godine kampanju protiv diskriminacije u kojoj ključnu ulogu imaju mediji u multikulturalnoj Europi.

Na području kulturne politike Vijeće Europe razvit će sustave za širenje informacija o kulturnoj politici, standardima i predstaviti u dokumentima primjere dobre prakse kako bi podržalo kulturnu politiku koja olakšava pristup i sudjelovanje svih. »Pregled kulturnih politika« će se

³¹ U Sarajevu 2003, u Trojini 2004. i u Bukureštu 2006.

redovito ažurirati i obogaćivati³². Vijeće Europe će u suradnji s drugim europskim i međunarodnim institucijama prikupljati i analizirati podatke čime će informacije o međukulturnom dijalogu postati dostupne svim državama članicama.

5.2. Demokratsko građanstvo i sudjelovanje

Javne vlasti i sve društvene snage ohrabruju se da naprave potreban okvir za dijalog putem obrazovnih inicijativa i praktičnog angažmana i manjina i većine. Demokracija ovisi o aktivnom sudjelovanju pojedinca u pitanjima od javnog značaja. Isključivanje bilo koga iz života zajednice ne može se opravdati, jer je ozbiljna zapreka međukulturnom dijalogu.

Održivi oblici dijaloga mogu napraviti veliku promjenu, npr. razgovor između savjetodavnih tijela koja predstavljaju strance s dozvolom boravka i državnih organa i »lokalnih odbora za integraciju«, kao što to zagovara Kongres lokalnih i regionalnih vlasti³³.

Za primjenu ljudskih prava ne smiju postojati nikakva neprimjerena ograničenja, što se odnosi i na građane bez dozvole boravka. Uzimajući u obzir opći karakter ljudskih prava čiji su sastavni dio prava manjina, između ostalih kulturna, jezična i pravo na sudjelovanje, od ogromne je važnosti da se osigura da svi podjednako uživaju svoja prava. Ovim pitanjem najviše se bavi Venecijanska komisija³⁴.

Javne vlasti trebaju ohrabrivati aktivno sudjelovanje svih osoba s dozvolom boravka u javnom životu na lokalnoj razini općine u kojoj žive, što se odnosi na pravo da glasaju na lokalnim i regionalnim izborima u skladu s načelima Konvencije o sudjelovanju stranaca u javnom životu na lokalnoj razini. Ako je demokratsko građanstvo ograničeno statusom državljana, javne vlasti trebaju pronaći način da se dobije pravni okvir da građanstvo bude obuhvaćeno Europskom konvencijom o državljanstvu.

³² »Pregled« (»Kompendij«) ima konkretne odrednice za politiku kulturne raznolikosti i međukulturnog dijaloga i prilično detaljno daje primjere s cijelog prostora Europe koji mogu postati parametri i inovativni elementi i za državne i nevladine aktere. Vidi: www.culturalpolicies.net

³³ Kongres lokalnih i regionalnih vlasti, Priručnik za savjetodavna tijela na lokalnoj razini za strane državljane s dozvolom boravka (Strasbourg, CLRAE, 2003).

³⁴ *Izvjješće o pravima stanovnika bez prava boravka i manjina* Europske komisije za primjenu demokracije putem zakona (Venecijanska komisija), CDL-AD (2007)001, ad §144.

Javne vlasti trebaju što više podržavati rad organizacija građanskog društva koje promiče sudjelovanje i demokratsko građanstvo, posebno onih koje predstavljaju mlade ili rade s njima, kao i s pripadnicima manjina i emigrantskih zajednica. Demokratsko građanstvo i sudjelovanje često se obavljaju kroz organizacije građanskog društva. Zato se njima mora omogućiti da imaju važnu ulogu u kulturno raznolikim društvima, bilo kao netko tko zadovoljava potrebe osoba koje pripadaju posebnim skupinama ili kao sredstvo društvene integracije i kohezije. U areni za vođenje međukulturnog dijaloga ključni su sugovornici predstavnici manjinskih skupina i međukulturne udruge.

Takve udruge trebaju biti aktivno uključene u zadatke kao što su sastavljanje nacionalnog plana integriranja, osmišljavanje i provođenje programa i projekata, kao i njihova kasnija evaluacija. Sudjelovanje pojedinaca koji potiču iz manjinskih skupina u aktivnostima organizacija građanskog društva mora se sustavno ohrabrivati.

Lokalna vlast se potiče u stvaranju inicijativa koje jačaju građansko sudjelovanje i kulturu demokratskog sudjelovanja. Dobra praksa u ovom slučaju jest integriranje »stranaca«, na razini općine ili vijeća, koje nudi mehanizam za uključivanje osoba koje pripadaju manjinama i za razgovore imigranata s lokalnim političkim čelnicima. Kongres lokalnih i regionalnih vlasti osigurao je detaljne smjernice za ovo područje.

Vijeće Europe posvećeno je jačanju demokratskog građanstva i sudjelovanja izradom brojnih programa, među njima i programa »Međukulturnih gradova« za izgradnju kapaciteta i razvoj politike u ovoj području. Sudjelovanje gradova ide u cilju stvaranja resursa međukulturnih strategija za upravljanje raznolikošću. Ovaj program se realizira u suradnji s nizom međudržavnih tijela i nevladinih partnera.

Promicanje »međukulturnih gradova«

Vijeće Europe pokrenuo je 2008. godine program koji pomaže gradovima da se poboljšaju kao mjesta međukulturnog dijaloga, putem kolegijalne analize i razmjene dobre prakse na području upravljanja, medija, medijacije i kulturne politike.

Kulturna raznolikost u urbanim sredinama bit će prioritarna tema u budućnosti. Prosperitetni gradovi bit će oni koji su međukulturni. Oni će biti sposobni da upravljaju kulturnom raznolikošću i istražuju njezin potencijal, da potiču kreativnost i inovacije i na ovaj način ostvaruju gospodarski napredak, koheziju zajednice i bolju kvalitetu života.

5.3. Učenje i poučavanje međukulturne kompetencije

Učenje i poučavanje međukulturne kompetencije neophodno je za demokratsku kulturu i socijalnu koheziju. Kvalitetno obrazovanje za sve, koje podrazumijeva inkluziju, promiče aktivno sudjelovanje i građansku posvećenost i sprečava neobrazovanost. Ovakav pristup može se prevesti u niz osnovnih preporuka i smjernica za državne organe i institucije formalnog obrazovanja, ali i za civilno društvo, uključujući manjinske i organizacije mladih, kao i za medije, socijalne i kulturne partnere i vjerske zajednice koje se bave neformalnim i informalnim učenjem.

Državne vlasti, organizacije civilnog društva i ostali obrazovni radnici trebaju raditi na unapređenju međukulturnog dijaloga i inkluzivnom obrazovanju kao ključnom elementu na svim razinama. *Međukulturna znanja trebaju biti dio obrazovanja o građanstvu i ljudskim pravima. Nadležni državni organi i obrazovne institucije trebaju u potpunosti iskoristiti deskriptore ključnih znanja za vještinu međukulturne komunikacije tijekom izrade nastavnih planova i studijskih programa na svim razinama obrazovanja, između ostalog u programima za metodu nastave i obrazovanje odraslih.* Potrebno je napraviti i dopunski materijal koji će studentima omogućiti da samostalno primjenjuju svoje vještine, da kritički razmišljaju i odgovaraju, ali i stvaraju stavove prema iskustvima drugih kultura. Svim studentima treba dati priliku da razviju svoju višejezičnu sposobnost. Međukulturno usvajanje i praktična znanja treba uvesti u sam početak obrazovanja nastavnika. Razmjena đaka između škola i u obiteljima treba biti neizostavna osobina nastavnog programa srednjih škola.

Obrazovanje na području ljudskih prava, usvajanje aktivnog građanstva i međukulturni dijalog mogu imati velike koristi od bogatog pratećeg materijala, uključujući i *Kompas* i *Kompasito*, dva priručnika Vijeća Europe o obrazovanju na području ljudskih prava za rad s mladima i djecom.

Obrazovne institucije i sve druge zainteresirane strane angažirane u nastavnim aktivnostima pozivaju se da osiguraju da učenje i poučavanje povijesti prati preporuke Odbora ministara o poučavanju povijesti i da središte učenja ne bude samo povijest vlastite zemlje, već da obuhvati povijest drugih zemalja i kultura, kao i kako su drugi gledali naše društvo (više perspektiva), a da se istodobno zagovaraju temeljne

*vrijednosti Vijeća Europe i uključi dimenzija obrazovanja na području ljudskih prava*³⁵.

Poznavanje prošlosti ima esencijalnu važnost za razumijevanje društva kakvo je sada i za sprečavanje ponavljanja tragičnih povijesnih događaja. U ovom smislu nadležni državni organi i obrazovne institucije potiču se da odrede i svake godine proslave »Dan sjećanja na holokaust i sprečavanja zločina protiv čovječnosti« na dan koji je bitan u povijesti te zemlje. Takav događaj može biti nastavak projekta Vijeća Europe o »Poučavanju sjećanja – obrazovanje na području sprečavanja zločina protiv čovječnosti« koji je osmišljen kako bi se učenicima pomoglo da saznaju i razumiju događaje koji su crna stranica u europskoj i svjetskoj povijesti i da nauče da je Shoah (holokaust) prvi namjeran pokušaj da se jedan narod uništi na globalnoj razini, kao i da se podigne svijest svih o genocidu i zločinima protiv čovječnosti koji su obilježili XX. stoljeće, da se učenici obrazuju kako se sprečavaju zločini protiv čovječnosti, da se njeguje razumijevanje, tolerancija i prijateljstvo među narodima, etničkim skupinama i vjerskim zajednicama, a u duhu osnovnih načela Vijeća Europe.

Uvažavanje različitog kulturnog podrijetla treba obuhvatiti poznavanje i razumijevanje velikih svjetskih religija i nereligijskih uvjerenja i njihovu ulogu u društvu. Još jedan cilj jest da se mladima ulije osjećaj uvažavanja kulturne i društvene raznolikosti Europe koja obuhvaća i zajednice novijih emigranata, kao i one čiji su korijeni stoljećima u Europi.

³⁵ Preporuka (2001)15 Odbora ministara državama članicama za poučavanje povijesti u XXI. stoljeću u Europi naglašava među ostalim da »Poučavanje povijesti ne smije biti instrument ideološke manipulacije ni propagande, niti se smije koristiti za širenje nesnošljivosti i krajnjih nacionalističkih, ksenofobičnih, rasističkih i antisemitskih ideja. Povijesno istraživanje i povijest koja se uči u školama nisu ni na koji način niti s bilo kakvom namjerom u skladu s temeljnim vrijednostima i pravilnicima Vijeća Europe ako omogućavaju ili promiču zloupotrebu povijesti na sljedeće načine:

- krivotvorenjem ili stvaranjem lažnih dokaza, dirigitiranih statističkih podataka, lažnim slikama i sl.
- koncentriranjem na jedan element kako bi se opravdao ili sakrio drugi
- prilagođavanjem prošlosti propagandnim svrhama
- krajnje nacionalističkim tumačenjem prošlosti koje stvara dihotomiju »mi« i »oni«
- zloupotrebom povijesnih zapisa
- poricanjem povijesnih činjenica
- brisanjem povijesnih činjenica

(Dodatak, odjeljak 2 o »zloupotrebi povijesti«).

Uvažavanje različitih oblika izražavanja kreativnosti putem rukotvorina, simbola, tekstova, predmeta, garderobe i hrane treba biti obuhvaćeno u učenje jednih o drugima. Glazba, umjetnost i ples mogu biti odličan alat za međukulturno obrazovanje.

Od nadležnih državnih organa traži se i da uzmu u obzir djelovanje propisa i politika – kao što su potreba za vizom, radnom dozvolom ili dozvolom boravka akademskim radnicima, studentima, umjetnicima i izvođačima – na obrazovnu i kulturnu razmjenu. Prilagođeni propisi i mjere u ovom području mogu u velikoj mjeri podržati međukulturni dijalog.

Vijeće Europe iskreno je posvećeno ostvarivanju prenošenja međukulturnih kompetencija kroz obrazovni sustav. Kada je u pitanju formalno obrazovanje, Vijeće Europe će sačiniti okvir preporuka u kojem će biti navedene sve kompetencije neophodne za međukulturnu komunikaciju i međukulturnu pismenost, a objavit će i »Vodič za dobru praksu« na svim razinama. Organizacija će raditi na tome da demokratska kultura i međukulturni dijalog postanu važna komponenta europskoga visokoškolskog obrazovanja nakon 2010. godine. Europski resursni centar za obrazovanje za demokratsko građanstvo i međukulturno obrazovanje koji se nalazi u Oslu usredotočit će se na prenošenje međukulturnih kompetencija obrazovnim radnicima.

Vijeće Europe želi ostati referentna institucija za učenje i poučavanje međukulturne kompetencije i nastaviti će davati značaj ovim temama

U suradnji s nadležnim državnim organima, obrazovnim radnicima i stručnjacima, Vijeće Europe će nastaviti svoj istraživački rad na definiranju, usavršavanju, širenju i prenošenju međukulturnih kompetencija i pokrenut će odgovarajuće inicijative u polju jezične politike.

Vijeće Europe nastaviti će razvijati instrumente za jačanje međukulturnog dijaloga kroz osmišljavanje metoda za poučavanje i učenje povijesti koje se zasnivaju na objektivnosti, kritičkoj analizi i multiperspektivnosti, uzajamnom poštovanju, toleranciji i ključnim vrijednostima Vijeća Europe. Ono će podržati svaki napor u obrazovnoj sferi kako bi spriječilo ponavljanje ili poricanje holokausta, genocida i drugih zločina protiv čovječnosti, etničkih čišćenja i grubog kršenja ljudskih prava i temeljnih vrijednosti kojima je Vijeće Europe osobito posvećeno. Vijeće Europe će, osim toga, nastaviti rad na projektu »Učenje i poučavanje

sjećanja – obrazovanje za sprečavanje zločina protiv čovječnosti« i razmotriti njegov nastavak.

Tekući projekt »Slika o Drugome u učenju i poučavanju povijesti« bit će nastavljen i poboljšan

Vijeće Europe nastavit će s projektom i razmotrit će proširenje djelokruga projekta, osobito putem suradnje s UNESCO-m, ALECSO-m i Istraživačkim centrom za povijest, umjetnost i kulturu islama (IRCICA).

Što se tiče jezične politike za međukulturni dijalog, Vijeće Europe će pomoći i dati preporuke nadležnim organima da preispitaju obrazovnu politiku za sve jezike koji se uče u obrazovnom sustavu. Također će sačiniti spisak smjernica i sredstava savjetodavnog karaktera za opisivanje zajedničkih europskih standarda za usvajanje jezičnih znanja.

Poduzet će se inicijative i na području učenja i poučavanja umjetnosti, religije i filozofskih činjenica, kao dio programa za promicanje međukulturnog obrazovanja i dijaloga, tako što će se sastaviti zajednički referentni okvir za upravljanje kulturno raznolikim dijelovima i podržati integriranje međukulturnog obrazovanja u obrazovne programe.

U neformalnom i informalnom učenju, Vijeće Europe će nastaviti sa svojim naporima da podrži aktivnosti organizacija civilnog društva, osobito organizacija mladih, koje su usmjerene ka pozitivnom i kreativnom reagiranju na kulturnu raznolikost. Bit će nastavljeno stručno usavršavanje nastavnika multiplikatora za poučavanje europskog građanstva i ljudskih prava koje se provode u okviru »Partnerstva za mladež« s Europskom komisijom. Bit će ponuđene i nove mogućnosti za stjecanje međukulturnih kompetencija posebno organizacijama civilnog društva, vjerskim zajednicama i novinarima. Vijeće Europe će nastaviti rad *na opismenjavanju medija*.

Ove aktivnosti pratit će i inicijative na područjima kulturne politike i politike povijesnog naslijeđa koje imaju za cilj proširiti međukulturno razumijevanje i omogućiti bolji pristup kulturnom naslijeđu, koje ima veliku ulogu u međukulturnom dijalogu. U ovom smislu, naglasak se stavlja na znanje i poštivanje kulturnog naslijeđa drugih kroz odgovarajuće programe, kao izvor raznolikosti i kulturnog bogatstva.

5.4. Prostor za međukulturni dijalog

Stvaranje prostora za međukulturni dijalog zajednički je zadatak za sve. Bez prikladnog, dostupnog i privlačnog prostora, ne može se odvijati međukulturni dijalog, a kamoli napredovati. I u ovom smislu Vijeće Europe može pružiti niz preporuka.

Javne vlasti i svi društveni akteri pozvani su da razvijaju međukulturni dijalog u svakodnevnom životnom prostoru i u okviru poštovanja temeljnih ljudskih sloboda. Postoji neograničen broj mogućnosti za stvaranje takvog prostora.

Javne vlasti zadužene su za organizaciju građanskog života i urbanog prostora na takav način da se prilike za dijalog zasnivaju na slobodi izražavanja i široko shvaćenih načela demokracije. Fizički prostor i izgrađeno okružje čine strateški element društvenog života. Posebnu pozornost treba obratiti na projektiranje i održavanje javnog prostora poput parkova, gradskih trgova, zračnih luka i željezničkih kolodvora. Gradske arhitekture treba ohrabriti u stvaranju »otvorenih gradova« u kojima ima dovoljno javnih površina za međusobne susrete. Takve površine, koje trebaju biti izgrađene u duhu širokog pogleda na svijet, planirane za razne svrhe, mogu pomoći da se kod građana stvori zajednički osjećaj pripadanja mjestu i posvećenost međukulturalnosti.

Organizacije građanskog društva, uključujući i vjerske zajednice, pozivaju se da sudjeluju u stvaranju organizacijskog okvira za međukulturne i međureligijske susrete. Privatni sektor i društveni partneri također trebaju osigurati da kulturna raznolikost zaposlenih osoba ne stvara konflikte, već da osigura kreativnu sinergiju i međusobno dopunjavanje.

Odgovorno novinarstvo koje po etičkom kodeksu uz unaprijedenu medijsku industriju obavljaju novinari koji su prošli obrazovanje o kulturnim pitanjima može biti forum za međukulturni dijalog. Da bi odražavale raznolik sastav društva i u svojoj unutrašnjoj strukturi, medijske organizacije trebaju uvesti volontere u posao i osigurati im prateću obuku da bi angažirali pripadnike zanemarenih skupina ili manjina koje nemaju svoje predstavnike na svim razinama proizvodnje i upravljanja, uz uvažavanje njihovih stručnih znanja.

Vijeće Europe smatra da je ovo važan način za ostvarenje slobode izražavanja koji nije obveza samo javnih emitera. Svi mediji trebaju preispitati načine na koje promiču glas manjina, međukulturni dijalog i uzajamno uvažavanje.

Javne vlasti i nevladini akteri potiču se da promiču kulturu, umjetnost i baštinu čime se stvara važan prostor za dijalog. Kulturna baština, »klasične« kulturne aktivnosti, »kulturni putovi«, suvremene umjetničke forme, popularna i ulična kultura, kultura koju prenose mediji i internet same po sebi prelaze granice i povezuju kulture. Umjetnost i kultura stvaraju izvaninstitucionalni prostor za izražavanje, na razini pojedinca, i mogu imati ulogu posrednika. Sve zainteresirane strane trebaju poticati što veće sudjelovanje u kulturnim i umjetničkim aktivnostima. Kulturne aktivnosti mogu imati ključnu ulogu u transformaciji jednog teritorija u zajednički javni prostor.

Tijekom »Razmjene o vjerskoj dimenziji međukulturnog dijaloga iz 2008. godine«, koja je organizirana 8. travnja na eksperimentalnoj razini, Vijeće Europe pružilo je predstavnicima vjerskih zajednica i drugim akterima civilnog društva, kao i prisutnim stručnjacima, priliku za detaljnu raspravu o načelima obrazovne politike za poučavanje i učenje o religijskim i filozofskim činjenicama, kao i o praktičnim savjetima za organizaciju takve nastave. Razmjena je pomogla da se dođe do pristupa i ideja koje sudionici mogu primijeniti u svojim djelatnostima, kao i do niza preporuka za ciljne aktivnosti Vijeća Europe. O nekom budućem nastavku aktivnosti »Razmjene iz 2008. godine« raspravljat će se tijekom ocjene praktičnih aktivnosti iz 2008. godine.

Medijska nagrada Vijeća Europe za promicanje međukulturnog dijaloga

Vijeće Europe namjerava uvesti godišnju nagradu za medije koji daju veliki doprinos sprečavanju ili rješavanju konflikata i potiču razumijevanje i dijalog. Ono također namjerava pokrenuti elektroničku informativnu mrežu o doprinosu medija međukulturnom dijalogu.

Vijeće Europe nastavit će predvoditi inicijative koje se odnose na medije. Osim medijske nagrade za doprinos međukulturnom dijalogu, Organizacija, kroz konzultacije s drugim međunarodnim institucijama i u suradnji s odgovarajućim partnerima, namjerava izgraditi neformalnu, elektroničku mrežu relevantnih profesionalaca i organizacija koji se bave pravima, odgovornošću i radnim uvjetima novinara u kriznim vremenima.

5.5. Međukulturni dijalog u međunarodnim odnosima

Lokalne i regionalne vlasti trebaju razmotriti angažman u drugim djelovima Europe u suradnji s partnerskim institucijama. Rad na ovoj razini odličan je pokazatelj dobrosusjedskih odnosa između država i stoga je odličan okvir za razvoj međukulturnih odnosa. Lokalne i regionalne vlasti mogu redovito organizirati konzultacije u okviru institucija sa zajednicama i vlastima susjednih država za pitanja od općeg interesa kako bi zajednički došli do rješenja i definirali pravne i praktične prepreke za međudržavnu i interteritorijalnu suradnju i kako bi učinili sve da ih nadiđu. Oni mogu pokrenuti usavršavanje, npr. tečajeve jezika, za one pojedince koji na lokalnoj razini sudjeluju u takvoj suradnji.

Organizacije građanskog društva i obrazovni djelatnici mogu pridonijeti međukulturnom dijalogu u Europi i na međunarodnoj sceni, npr. sudjelovanjem u europskim nevladinim strukturama, partnerstvima sa stranim organizacijama i sustavu razmjene, posebno za mlade. Međunarodne institucije poput Vijeća Europe imaju obvezu da podrže civilno društvo i obrazovne djelatnike u ovom zadatku.

Mediji trebaju osmisliti načine za zajedničko djelovanje i zajedničku produkciju, na regionalnoj, nacionalnoj i europskoj razini, programskog materijala koji dokazuje svoju vrijednost mobilizirajući javno mnijenje da reagira protiv nesnošljivosti i da poboljšava odnose između zajednica.

Vijeće Europe promicat će i širiti suradnju s organizacijama koje su aktivne u međukulturnom dijalogu, poput UNESCO-a i inicijative »Savez civilizacija«, OESS-a, s Europskom unijom i Europsko-mediteranskom zakladom Anne Lindh za dijalog među kulturama, kao i s drugim regionalnim organizacijama kakve su Liga arapskih država i njezin obrazovni, kulturni i znanstveni ogranak ALESCO, koji predstavlja jednu regiju koji je u mnogome povezan s Europom, a koji ima osebujnu kulturnu tradiciju. Vijeće Europe će osim toga promicati međukulturni dijalog prema svojim standardima i vrijednostima kada je u pitanju suradnja na konkretnim projektima s institucijama kao što su Islamska obrazovna, znanstvena i kulturna organizacija (ISESCO) i Istraživački centar za povijest, umjetnost i kulturu islama (IRCICA). Usredotočenost na regiju na ovom projektu predstavljat će suradnju između Europe i susjednih regija, posebno južne obale Mediterana, Bliskog istoka i Srednje Azije.

U nekoliko idućih mjeseci Vijeće Europe će pokrenuti nove inicijative za poticanje bliže suradnje s ovim i novim partnerima. Jedan od instrumenata je »Farska otvorena platforma« koju je Vijeće Europe sastavilo s UNESCO-om 2005. godine kako bi se širila međuinstitucionalna suradnja putem međukulturnog dijaloga.

Proširenje i osnaživanje »Farske otvorene platforme«

Vijeće Europe će, u okviru konzultacija s UNESCO-om, unaprijediti potencijal »Farske otvorene platforme« za međunarodnu koordinaciju aktivnosti međukulturnog dijaloga.

Ostale prioritete aktivnosti u ovom kontekstu obuhvaćaju sljedeće:

- EU je 2008. godinu označila kao Europsku godinu međukulturnog dijaloga. *Bijela knjiga o međukulturnom dijalogu* i eksperimentalna »Razmjena o vjerskoj dimenziji međukulturnog dijaloga iz 2008. godine« čine dva važna doprinosa Vijeća Europe Europskoj godini međukulturnog dijaloga³⁶. Vijeće Europe daje konkretan doprinos programskim aktivnostima i dinamičnoj raspravi o dugotrajnim političkim perspektivama i na druge načine. Na primjer, Kampanjom protiv diskriminacije iz 2008. godine, projektom »Međukulturnih gradova«, objavljivanjem primjene prava Europskog suda za ljudska prava u predmetima koji se odnose na međukulturna pitanja i radom Europskoga resursnog centra za obrazovanje za demokratsko građanstvo i međukulturno obrazovanje smještenog u Oslu.
- Vijeće Europe cijeni doprinos »Centra Sjever–Jug« i njegovu važnu ulogu da približi ne samo vlade već i parlamentarce, lokalne i regionalne vlasti i građansko društvo. Njegovi su programski prioriteti globalno obrazovanje, mladež, ljudska prava, demokratsko upravljanje i međukulturni dijalog. Centar daje važnu dimenziju međunarodnim naporima koji imaju za cilj promicanje međukulturnog učenja, razumijevanja i političkog dijaloga na jednom kontinentu, ali i između različitih kontinenata.
- »Umjetnici za dijalog« je naslov novog programa koji se odnosi na kulturu i baštinu, a čija realizacija kreće od 2008. godine i ima za cilj unapređenje međukulturnog dijaloga između umjetnika i kulturnih radnika u Mediteranskoj regiji.

³⁶ Ove inicijative također su dva konkretna primjera implementacije Memoranduma o razumijevanju zaključenog između Europske unije i Vijeća Europe na području međukulturnog dijaloga i kulturne raznolikosti.

- Venecijanska komisija nastavlja suradnju s ustavnim sudovima i ravnopravnim tijelima u Africi, Aziji i obje Amerike, kao i u arapskim zemljama. Ona daje dobar primjer međukulturnog dijaloga zasnovanog na političkom djelovanju i načelima ustavnog naslijeđa.
- Kongres lokalnih i regionalnih vlasti odlučan je da nastavi rad s partnerima u mediteranskom regiji, posebno u okviru suradnje između Izraela i Palestine i suradnju s arapskim gradovima na pitanjima kao što su dobro upravljanje na lokalnoj razini i emigracija stanovnika.

Put pred nama

Bijela knjiga želi izabrati jasan smjer za održavanje međukulturnog dijaloga, ali ne može pružiti detaljnu mapu puta. Ona je samo jedan korak na dugačkom putovanju. Njene zaključke i preporuke treba nadgledati i, po potrebi, prilagođavati tijekom dijaloga sa zainteresiranim stranama. Ovdje navedene smjernice i praktična usmjerenja trebaju pratiti nastavne aktivnosti i evaluacija.

Vijeće Europe poziva sve zainteresirane strane da nastave s onim što često nazivamo »procesom Bijele knjige« a tijekom kojeg je Vijeće Europe ostvario kontakt s brojnim partnerima, počevši od međunarodnih institucija do aktivista na terenu. Svi naši partneri imaju našu podršku da nastave s davanjem savjeta našoj organizaciji o putu koji treba slijediti, da predlažu programe i projekte i da nas obavještavaju o stvarima koje mogu ugroziti međukulturni dijalog.

Međukulturni dijalog je potpora izgradnji jednog novog društvenog i kulturnog modela koji će se primijeniti u Europi koja se ubrzano mijenja i koji će omogućiti da svi koji žive u kulturno raznolikim društvima ostvaruju svoja ljudska prava i osnovne slobode. Ovo je model na čijem se stvaranju još uvijek radi i djelo je mnogo ruku. Podrazumijeva veliku odgovornost javne vlasti na svim razinama, udruga civilnog društva i svih drugih zainteresiranih strana.

Vijeće Europe predstavlja *Bijelu knjigu* kao doprinos međunarodnoj diskusiji koja je vrlo aktualna u sadašnjem trenutku. Zadatak da živimo zajedno usred sve veće kulturne raznolikosti uz uvažavanje ljudskih prava i osnovnih sloboda jedan od je najvećih zahtjeva našeg doba, ali će sigurno biti dugoročno važan i u budućnosti.

U Strasbourgu, lipanj 2008.

6

Prilozi

Izabrane konvencije i povelje Vijeća Europe relevantne za međukulturni dijalog

Instrument: naziv konvencije, nacrt konvencije ili povelje.

P+R: broj država koje su ratificirale pravni instrument ili su mu pristupile.

P-R: broj država koje su potpisale, ali nisu ratificirale pravni instrument.

Navedeno je stanje od travnja 2008. Svi su tekstovi dostupni na internet-skim stranicama Vijeća Europe: www.coe.int

Instrument	P+R	R-P
Konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (1950)	47	0
Europska kulturna konvencija (1954)	40	0
Europska konvencija o pravnom statusu migracijske radne snage (1977)	11	4
Nacrt europske konvencije o međugraničnoj suradnji između teritorijalnih zajednica ili vlada (1980)	36	2
Europska povelja lokalne samouprave (1985)	43	1
Europska konvencija o prekograničnoj televiziji (1989)	32	7
Europska povelja o socijalnoj zaštiti (revidirana) (1990)	0	14
Konvencija o sudjelovanju stranaca u javnom životu na lokalnoj razini (1992)	8	5
Europska povelja o regionalnim i manjinskim jezicima (1992)	23	10
Okvirna konvencija o zaštiti nacionalnih manjina (1995)	39	4
Europska socijalna povelja (1961) i Europska socijalna povelja revidirana (1996)	39	8
Konvencija o priznavanju kvalifikacija u visokom obrazovanju u regiji Europe (1997)	47	4
Europska konvencija o nacionalnosti (1997)	16	11
Europska konvencija o promicanju dugoročnoga međunacionalnog volontiranja mladih (2000)	1	8
Konvencija o cyber-kriminalu (2001)	22	22
Konvencija Vijeća Europe o sprečavanju terorizma (2005)	11	31
Okvirna konvencija Vijeća Europe o vrijednostima kulturnog naslijeđa za društvo (2005)	3	10

Deklaracije sa sastanaka na vrhu, ministarskih konferencija i Odbora ministara

- »Deklaracija o netoleranciji – prijetnja demokraciji« usvojena na Odboru ministara 14. svibnja 1981.
- »Deklaracija o jednakosti žena i muškaraca« usvojena na Odboru ministara 16. studenoga 1988.
- »Deklaracija o multikulturnom društvu i europskom kulturnom identitetu«, koju su usvojili europski ministri za kulturu na svojoj VI. konferenciji održanoj u Palermu, Italija, u travnju 1990. godine
- »Bečka deklaracija« usvojena na [prvom] sastanku na vrhu predsjednika država i vlada u organizaciji Vijeća Europe u Beču u listopadu 1993.
- »Završna deklaracija« i »Akcijski plan« s Drugog sastanka na vrhu predsjednika država i vlada u organizaciji Vijeća Europe održanom u Strasbourgu u studenome 1997.
- Rezolucija br. 1 o Europskom jezičnom *portfoliju* usvojena na 19. sjednici Stalne konferencije ministara prosvjete u Kristijansandu, Norveška, održanoj 22–24. lipnja 1997.
- »Deklaracija iz Budimpešte« (»Za veću Europu bez linija podijeljenosti«) usvojena na Odboru ministara 7. svibnja 1999.
- Rezolucija br. 2 o Europskom jezičnom *portfoliju* usvojena na XX. sjednici Stalne konferencije europskih ministara prosvjete u Krakovu, Poljska, održanoj 15–17. listopada 2000.
- »Deklaracija o kulturnoj raznolikosti« koju je Odbor ministara usvojio 7. prosinca 2000.
- »Helsinška deklaracija« usvojena na VII. konferenciji ministara za područje migracija u Helsinkiju u rujnu 2002.
- »Deklaracija o međukulturnom dijalogu i sprečavanju sukoba« usvojena na Konferenciji Europskih ministara za kulturu održanoj u Opatiji u listopadu 2003.
- Rezolucija Res(2003)7 o politici Vijeća Europe za mlade, koju je Odbor ministara usvojio 29. listopada 2003.
- »Deklaracija o međukulturnom obrazovanju u novom europskom kontekstu« usvojena na Konferenciji europskih ministara prosvjete održanoj u Ateni u studenome 2003. .
- Rezolucija o »Ulozi žena i muškaraca u sprečavanju sukoba, izgradnji mira i demokratskim procesima poslije konflikta – iz rod-

ne perspektive« usvojena na V. ministarskoj konferenciji o jednakosti žena i muškaraca u Skopju 22–23. siječnja 2003.

- Revidirana strategija za socijalnu koheziju usvojena na Odboru ministara 31. ožujka 2004.
- »Wroclawska deklaracija« koju su europski ministri za kulturu, prosvjetu, mladež i sport u usvojili Wroclawu, Poljska, u prosincu 2004.
- »Varšavska deklaracija« i »Akcijski plan« usvojeni na Trećem sastanku na vrhu predsjednika država i vlada u Varšavi u svibnju 2005.
- Završna deklaracija o »Ljudskom dostojanstvu i socijalnoj koheziji: politike za mlade kao odgovor nasilju«, koju su europski ministri za mladež usvojili u Budimpešti u rujnu 2005.
- »Farska deklaracija o strategiji Vijeća Europe za razvoj međukulturnog dijaloga« usvojena na Konferenciji europskih ministara za kulturu u Farou, Portugal, u listopadu 2005.
- Deklaracija Odbora ministara povodom tisućitog sastanka zamjenika ministara »Jedna Europa – naša Europa« usvojena u Beogradu u lipnju 2007.
- Završna deklaracija Stalne konferencije europskih ministara prosvjete o »Izgradnji čovječnije i inkluzivnije Europe: uloga obrazovne politike« održane u Istanbulu 4–5. svibnja 2007.
- »Valencijska deklaracija« usvojena na Konferenciji ministara za lokalne i regionalne vlade održanoj u Valenciji, Španjolska, u listopadu 2007.
- Neformalna regionalna konferencija ministara za kulturu o Promicanju međukulturnog dijaloga i »Bijele knjige Vijeća Europe« održana u Beogradu u studenome 2007.
- »Strategija za inovaciju i dobro upravljanje na lokalnoj razini« usvojena na Odboru ministara u ožujku 2008.

Preporuke Odbora ministara

- R (81)18 o sudjelovanju na općinskoj razini
- R (82)9 o Europskom danu škola
- R (82)18 o suvremenim jezicima
- R (83)1 o nomadima bez državljanstva i nomadima neutvrđene nacionalnosti

- R (84)7 o održavanju kulturnih veza migranata s državama iz kojih potječu i uvjetima za odmor
- R (84)9 o drugoj generaciji migranata
- R (84)13 o situaciji u kojoj se nalaze strani studenti
- R (84)17 o jednakosti između žena i muškaraca u medijima
- R (84)18 o obuci nastavnika koji rade u obrazovanju za međukulturno razumijevanje, posebno u kontekstu migracija
- R (84)21 o davanju državljanstva zemlje domaćina izbjeglicama
- R (85)2 o pravnoj regulativi protiv seksualne diskriminacije
- R (85)7 o nastavi i učenju ljudskih prava u školama
- R (85) 21 o mobilnosti akademskih djelatnika
- R (86)8 o korištenju glasačkog prava građana koji su državljani druge zemlje članice u državi u kojoj su nastanjeni na izborima koji se održavaju u zemlji podrijetla
- R (86)17 o udruženim kulturnim aktivnostima u inozemstvu
- R (88)6 o društvenoj reakciji na maloljetničku delikvenciju među mladima koji potiču iz migrantskih obitelji
- R (88)14 o smještaju migranata
- R (90)4 o brisanju seksizma iz jezične upotrebe
- R (90)22 o zaštiti mentalnog zdravlja kod određenih osjetljivih društvenih grupa
- R (92)12 o odnosima u zajednici
- R (92)10 o primjeni prava osoba koje pripadaju nacionalnim manjinama
- R (92)11 o društvenoj i poslovnoj integraciji mladih
- R (92)19 o video-igrama s rasističkim sadržajem
- R (95)7 o odljevu mozgova na području visokog obrazovanja i istraživanja
- R (95)8 o akademskoj mobilnosti
- R (97) 3 o sudjelovanju mladih i o budućnosti civilnog društva
- R (97)7 o lokalnim javnim servisima i pravima korisnika
- R (97)20 o »govoru mržnje«
- R (97)21 o medijima i promicanju kulture tolerancije
- R (98)3 o pristupu visokom obrazovanju
- R (98)6 o suvremenim jezicima
- R (99)1 o mjerama za promicanje medijskog pluralizma

- R (99)2 o srednjem obrazovanju
- R (99)9 o ulozi sporta u poboljšanju socijalne kohezije
- R (2000)1 o njegovanju prekogranične suradnje između teritorijalnih zajednica ili institucija na području kulture
- R (2000)4 o obrazovanju romske djece u Europi
- R (2000)5 o razvoju građanskih struktura i sudjelovanju pacijenata u procesu odlučivanja o zdravstvenoj zaštiti
- Rec (2001)6 o sprečavanju rasizma, ksenofobije i rasne nesnošljivosti u sportu
- Rec (2001)10 o Europskom kodeksu policijske etike
- Rec (2001)15 o nastavi povijesti u XXI. stoljeću u Europi
- Rec (2001)17 o poboljšanju gospodarske situacije i zapošljavanju Roma i naroda koji putuju od mjesta do mjesta u Europi
- Rec (2001)19 o sudjelovanju građana u javnom životu lokalne zajednice
- Rec (2002)4 o pravnom statusu osoba kojima je dopušteno spajanje s obitelji
- Rec (2002)5 o zaštiti žena od nasilja
- Rec (2002)12 o obrazovanju iz područja demokratskog građanstva
- Europska povelja o sudjelovanju mladih u lokalnom i regionalnom životu (revidirana 2003. god)
- Rec (2003)2 o aktivno sudjelovanje zajednice u slabo razvijenim gradskim područjima
- Rec (2003)3 o uravnoteženom sudjelovanju žena i muškaraca u političkom i javnom procesu odlučivanja
- Rec (2003)6 o poboljšanju tjelesnog i sportskog obrazovanja djece i mladih u svim europskim državama
- Rec (2003)8 o promicanju i prihvaćanju neformalnog obrazovanja/učenja mladih
- Rec (2003)9 o mjerama koje promiču demokratski i društveni doprinos digitalnom emitiranju
- Rec (2004)2 o pristupu ne-državljana radnim mjestima u javnom sektoru
- Rec (2004)4 o Europskoj konvenciji o ljudskim pravima u okviru sveučilišnog obrazovanja i stručnog usavršavanja
- Rec (2004)13 o sudjelovanju mladih u lokalnom i regionalnom životu

- Rec (2004)14 o kretanju i taborenju naroda koji putuju od mjesta do mjesta u Europi
- Rec (2005)2 o dobroj praksi u smanjenju prepreka za prekograničnu i međunarodnu suradnju između teritorijalnih zajednica i institucija
- Rec (2005)3 o nastavi jezika susjeda u pograničnim regijama
- Rec (2005)4 o poboljšanju uvjeta smještaja Roma i grupa i osoba koje vode putujući način života u Europi
- Rec (2005)8 o načelima dobrog upravljanja u sportu
- Rec (2006)1 o ulozi nacionalnih vijeća mladeži u razvoju politike za mlade
- Rec (2006)2 o pravilima u europskim zatvorima
- Rec (2006)3 o Konvenciji UNESCO-a o zaštiti i unapređenju raznolikosti kulturnih izraza
- Rec (2006)5 o Akcijskom planu Vijeća Europe za promicanje prava i puno sudjelovanje osoba s invaliditetom u društvu: poboljšanje kvaliteta života osoba s invaliditetom u Europi 2006-2015.
- Rec (2001)6 o sprečavanju rasizma, ksenofobije i rasne netolerancije u sportu
- Rec (2006)9 o admisiji, pravima i obvezama studenata migranata i suradnji s državama njihovog podrijetla
- Rec (2006)10 o boljem pristupu Roma i grupa i osoba koji vode putujući način života zdravstvenoj zaštiti u Europi
- Rec (2006)12 o osnaživanju djece u novom informacijskom i komunikacijskom okruženju
- Rec (2006)14 o državljanstvu i sudjelovanju mladih u javnom životu
- Rec (2006)17 o bolnicama u tranziciji: nova ravnoteža između institucionalne zaštite i zajednice
- Rec (2006)18 o zdravstvenoj zaštiti u multikulturalnom društvu
- CM/Rec (2007)2 o medijskom pluralizmu i raznolikosti medijskog sadržaja
- CM/Rec (2007)3 o slabljenju medijskog javnog servisa u informacijskom društvu
- CM/Rec (2007)4 o lokalnim i regionalnim javnim servisima
- CM/Rec (2007)6 o državnoj odgovornosti prema visokom obrazovanju i istraživanju

- CM/Rec (2007)7 o dobroj administraciji
- CM/Rec (2007)9 o životnim projektima za migrante maloljetnike bez staratelja
- CM/Rec (2007)10 o zajedničkom razvoju i migrantima koji rade na razvoju u zemljama podrijetla
- CM/Rec (2007)11 o promicanju slobode izražavanja i informiranja u novom informacijskom i komunikacijskom okruženju
- CM/Rec (2007)13 o rodnoj ravnopravnosti u obrazovanju
- CM/Rec (2007)17 o standardima i mehanizmima rodne jednakosti
- CM/Rec (2008)4 o jačanju integriranja djece migranata imigrantskog podrijetla
- CM/Rec (2008)5 o politici prema Romima i/ili grupa i osoba koji vode putujući način života u Europi
- CM/Rec (2008)6 o mjerama za promicanje uvažavanja slobode izražavanja i informiranja u odnosu na internetska filtere

Preporuke i rezolucije Parlamentarne skupštine Vijeća Europe

- Rezolucija 807 (1983) o europskoj suradnji u obrazovanju
- Rezolucija 885 (1987) o židovskom doprinosu europskoj kulturi
- Preporuka 1093 (1989) o obrazovanju djece migranata
- Preporuka 1111 (1989) o europskoj dimenziji obrazovanja
- Preporuka 1162 (1991) o doprinosu islamske civilizacije europskoj kulturi
- Preporuka 1202 (1992) o vjerskoj toleranciji u demokratskom društvu
- Preporuka 1178 (1992) o sektama i novim vjerskim pokretima
- Preporuka 1281 (1995) o rodnoj jednakosti u obrazovanju
- Preporuka 1283 (1996) o nastavi i učenju povijesti u Europi
- Preporuka 1291 (1996) o jidiš kulturi
- Preporuka 1353 (1998) o dostupnosti visokog obrazovanja manjinama
- Preporuka 1383 (1998) o jezičnoj diversifikaciji
- Preporuka 1396 (1999) o religiji i demokraciji
- Preporuka 1412 (1999) o protuzakonitim aktivnostima vjerskih sekta

- Preporuka 1539 (2001) o europskoj godini jezika
- Rezolucija 1278 (2002) o ruskom zakonu o vjerama
- Rezolucija 1309 (2002) o slobodi vjeroispovijesti i vjerskim manjinama u Francuskoj
- Preporuka 1556 (2002) o religiji i promjeni u Središnjoj i Istočnoj Europi
- Preporuka 1598 (2003) o zaštiti znakovnog jezika u državama članicama Vijeća Europe
- Preporuka 1620 (2003) o doprinosu Vijeća Europe području visokog obrazovanja u Europi
- Preporuka 1652 (2004) o obrazovanju izbjeglica i interno raseljenim osobama
- Preporuka 1688 (2004) o kulturama dijaspore
- Rezolucija 1437 (2005) o migracijama i integraciji: izazov i šansa za Europu
- Preporuka 1687 (2005) o borbi protiv terorizma putem kulture
- Preporuka 1693 (2005) o doprinosu Parlamentarne skupštine Vijeća Europe Trećem sastanku na vrhu predsjednika država i vlada
- Preporuka 1720 (2005) o obrazovanju i religiji
- Rezolucija 1464 (2005) o ženama i religiji u Europi
- Rezolucija 1510 (2006) o slobodi izražavanja i uvažavanju vjerskih uvjerenja
- Preporuka 1753 (2006) o vanjskim odnosima Vijeća Europe
- Preporuka 1762 (2006) o akademskoj slobodi i autonomiji sveučilišta
- Preporuka 1804 (2007) o državi, religiji, sekularnosti i ljudskim pravima
- Rezolucija 1563 (2007) o borbi protiv antisemitizma u Europi
- Preporuka 1805 (2007) o bogohuljenju, vjerskim uvredama i govoru mržnje na osnovu nečije vjeroispovijesti
- Preporuka 1605 (2008) i Rezolucija 1831 (2008) o muslimanskim zajednicama u Europi suočenim s ekstremizmom – preporuke, rezolucije i deklaracije Kongresa lokalnih i regionalnih vlasti
- Rezolucija 236 (1992) o novoj politici općinskih vlasti za multikulturalnu integraciju u Europu i »Frankfurtskoj deklaraciji«
- Preporuka 128 (2003) o Revidiranoj Europskoj povelji o sudjelovanju mladih u životu lokalne i regionalne zajednice

- Deklaracija »Integracija i sudjelovanje stranaca u europskim gradovima« usvojena u Stuttgartu, Njemačka, 15–16. rujna 2003.
- Preporuka 165 (2005) o borbi protiv trgovine ljudima i seksualnom izrabljivanju: uloga gradova i regija
- Preporuka 170 (2005) o međukulturnom i međureligijskom dijalogu: inicijative i odgovornosti lokalnih vlasti
- Preporuka 173 (2005) o vjerskim medijima i prekograničnoj suradnji
- Preporuka 177 (2005) o kulturnom identitetu u perifernim gradskim područjima: uloga lokalnih i regionalnih vlasti
- Preporuka 194 (2006) o uspješnom pristupu imigranata socijalnim pravima: uloga lokalnih i regionalnih vlasti
- Preporuka 197 (2006) o sigurnosti u gradskim područjima u Europi
- Preporuka 207 (2007) o indikatorima razvoja socijalne kohezije – udruženi pristup lokalnih i regionalnih vlasti
- Preporuka 209 (2007) o integrativnoj suradnji i demokraciji sudjelovanja
- Preporuka 211 (2007) o slobodi okupljanja i izražavanja lezbijki, homoseksualnih, biseksualnih i transseksualnih osoba
- Preporuka 221 (2007) o institucionalnom okviru međuopćinske suradnje
- Preporuka 222 (2007) o jezičnom obrazovanju na području regionalnih i manjinskih jezika
- Rezolucija 250 (2008) o integraciji putem sporta

Preporuke i deklaracije Europske komisije protiv rasizma i netolerancije (ECRI)

- Br. 1: Borba protiv rasizma, ksenofobije, antisemitizma i nesnošljivosti (1996)
- Br. 2: Posebna tijela za borbu protiv rasizma, ksenofobije, antisemitizma i nesnošljivosti na državnoj razini (1997)
- Br. 3: Borba protiv rasizma i nesnošljivosti prema Romima (1998)
- Br. 4: Nacionalni pregled iskustva i poimanja diskriminacije i rasizma s točke gledišta potencijalnih žrtava (1998)
- Br. 5: Borba protiv nesnošljivosti prema muslimanima i njihove diskriminacije (2000)

- Br. 6: Borba protiv širenja rasističkog, ksenofobičnog i antisemit-skog materijala putem interneta (2000)
- Br. 7: Nacionalno zakonodavstvo za borbu protiv rasizma i rasne diskriminacije (2002)
- Br. 8: Borba protiv rasizma za vrijeme borbe protiv terorizma (2004)
- Br. 9: Borba protiv antisemitizma (2004)
- Deklaracija o upotrebi rasističkih, antisemitskih i ksenofobičnih elemenata u političkom diskursu (2005)
- Br.10: Borba protiv rasizma i rasne diskriminacije tijekom škol-skog obrazovanja i u njemu (2007)
- Br.11: Borba protiv rasizma i rasne diskriminacije u policiji (2007)

Popis kratica

ALECSO – Organizacija za obrazovanje, kulturu i znanost arapske lige

CERD – Odbor za eliminaciju rasne diskriminacije

ECRI – Europska komisija za borbu protiv rasizma i nesnošljivosti

FRA – Agencija za temeljna prava

UNESCO – Organizacija Ujedinjenih Naroda za prosvjetu, znanost i kulturu

(I)NGO – (međunarodne) nevladine organizacije

IRCICA – Istraživački centar za povijest, umjetnost i kulturu islama

ISESCO – Islamska organizacija za obrazovanje, znanost i kulturu

ODIHR – Ured za demokratske institucije i ljudska prava

OSCE – Organizacija za sigurnost i suradnju u Europi

UEFA – Europski nogometni savez

Venecijanska komisija – Europska komisija za ostvarenje demokracije putem zakona